

XXVI ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС УЧНІВСЬКИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ» ім. І. Б. МЕДВИНСЬКОГО (16–17 травня 2026 р.)

16–17 травня 2026 року в Києві відбувся XXVI Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського. Цьогоріч на конкурс було надіслано 106 робіт із різних куточків України. До фіналу допущено 52 конкурсні роботи, а участь у фінальному етапі взяли близько 100 учасників із 14 областей України.

Учасники конкурсу

Попри те, що відкриття конкурсу розпочалося в укритті, під звуки повітряної тривоги, учасники, педагоги та організатори продовжили роботу. Це стало ще одним нагадуванням про те, наскільки важливо сьогодні говорити про пам'ять, людяність, відповідальність і цінність життя.

Протягом двох днів учасники презентували свої дослідницькі, просвітницькі, художні та літературні роботи. Конкурс укотре став простором глибоких розмов, важливих відкриттів і щирого діалогу між молоддю, педагогами, науковцями та громадськими діячами.

Дякуємо всім учасникам, керівникам робіт, членам журі та партнерам за небайдужість, сміливість досліджувати складні сторінки історії та зберігати пам'ять.

Пропонуємо вашій увазі відгуки учасників і фотографії цих важливих і насичених днів.

Джерело: інформація УЦВІГ

ДОСЛІДНИЦЬКА СЕКЦІЯ

I місце - Анастасія Самура

II місце - Іван Куленко,
Анастасія Бойко

III місце - Юлія Олійник

ПРОСВІТНИЦЬКА СЕКЦІЯ

I місце - Аліна Мажан
II місце - Богдан Могила та Ірина Муха
III місце - Богдан Кужель

ХУДОЖНЯ СЕКЦІЯ

I місце - Анна Довженко
II місце - Майя Немець
III місце - Вікторія Придун

ЛІТЕРАТУРНА СЕКЦІЯ

I місце - Вікторія Келеберда
II місце - Софія Максименко
III місце - Марія Оксенюк

ДОСЛІДНИЦЬКА СЕКЦІЯ

За особливий дослідницький талант

Владислав Комарніцький

Учениця 9-В класу Миколаївського ліцею № 53 Нечай Вікторія була запрошена на конкурс. Вікторія є авторкою дослідницької роботи «Історія незламних: уроки Голокосту та життя героїв України — дослідження для майбутнього». У роботі представлено історії уродженців Миколаївщини, які боронили Батьківщину в роки Другої світової війни, та наших сучасників, які поєднували бойовий досвід із ефективною громадською діяльністю. Участь у конкурсі спонукає замислитися не лише над подіями минулого, а й над важливістю людяності, громадянської відповідальності та недопущення проявів ненависті й дискримінації в сучасному суспільстві. Сьогодні важливо говорити про пам'ять, людяність, відповідальність і цінність життя.

Щиро вдячна організатору конкурсу Українському центру вивчення історії Голокосту, зокрема п. Анатолію Подольському, п. Жанні Подольській, п. Ользі Лімоновій, п. Віталію Борову і п. Ксенії Подольській, — за створення атмосфери підтримки, довіри та щирого зацікавлення дослідницькою роботою учасників конкурсу.

Окрема подяка Н. П. Герасим, рецензентці нашої роботи, за професійні поради, уважне ставлення та підтримку, що допомагають молодим дослідникам розвиватися, вдосконалювати свої наукові пошуки й глибше осмислювати історичні події.

Участь у конкурсі стала не лише цінним досвідом, а й важливим нагадуванням про необхідність зберігати історичну пам'ять, виховувати людяність і відповідальність перед майбутнім.

*Катерина Данилова,
Миколаївський ліцей № 53*

Середина травня, а отже УЦВІГ на чолі з Анатолієм Подольським зібрав у Києві представників із різних областей України на XXVI Всеукраїнський учнівський конкурс «Історія і уроки Голокосту» імені І. Б. Медвинського. Понад 100 учасників наче й не назвеш тісним колом, але за теплою і щирістю атмосфери, де немає стіни між учасниками та організаторами, де, незважаючи на конкурс, панує підтримка, а не жорстока конкуренція, де без зайвого офіціозу чи пафосу поділяються спільні цінності, саме так і хочеться назвати.

У літературній секції, як і минулого року, не було дослідницьких робіт. Діти, як з'ясувалося, читають художню і документальну літературу, але для конкурсу представляють власні літературні спроби. Можливо, в цьому бажання бути почутими, потреба в саморефлексії, намагання трансформувати власний досвід у художні образи, бо голос автора звучить для них переконливіше за голос дослідника? Бо ще більшою мірою, ніж раніше, вони говорять навіть не про локальну, а про родинну історію.

А скільки щирості — не тільки в текстах, а й у зізнаннях, що хочуть повернутися наступного року, що, виявляється, може бути багато спільного з однолітками, яких побачив уперше.

Чудові діти, яким хочеться побажати лиш одного — миру. А конкурсу — тривати і тримати так надалі! Бо

воно того варте, навіть попри зворотну дорогу з трьома евакуаціями.

*Наталія Горбач, кандидат філологічних наук, доцент,
Запорізький національний університет*

...взяла участь учениця 11 класу Вознесенського ліцею «Інсайт» Кострубська Вікторія.

Вікторія підготувала творчу роботу «Коли світ мовчить — гинуть люди!», присвячену одній із найтрагічніших сторінок історії людства — Голокосту в часи Другої світової війни. Участь у такому престижному всеукраїнському конкурсі — це вже значне досягнення, яке свідчить про глибокий інтерес до історії, відповідальність та зрілість молодого дослідниці.

Конкурс «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського вже багато років об'єднує учнів, студентів і педагогів з усієї України навколо важливої теми збереження історичної пам'яті, осмислення трагедії Голокосту та протидії проявам ненависті й дискримінації у сучасному світі. Це не лише про минуле — це про людяність, відповідальність і здатність робити висновки з історії.

Ми щиро вдячні організатору конкурсу — Українському центру вивчення історії Голокосту, а саме п. Анатолію Подольському, п. Жанні Подольській, п. Ользі Лімоновій, п. Віталію Борову і п. Ксенії Подольській — за багаторічну працю, підтримку історичної освіти та створення простору для глибокого осмислення складних сторінок історії. Окрема подяка членам журі творчої секції п. Ірині Килимівій, п. Марині Богущ та п. Ользі Лімоновій за уважне ставлення до робіт учасників, професійність, чесні відгуки та цінні поради, які допомагають молодим дослідникам зростати й удосконалюватися.

Для учасників цей конкурс — не просто написання роботи чи участь у змаганні. Це можливість навчитися працювати з історичною пам'яттю, ставити непрості запитання, співпереживати, аналізувати й усвідомлювати ціну людського життя та безпеку байдужості.

Ми пишаємося тим, що наші ліцеїсти не бояться складних тем, вивчають уроки минулого і формують цінності толерантності, пам'яті та поваги до людського життя.

Вітаємо Вікторію з достойною участю у всеукраїнському конкурсі! Бажаємо подальших успіхів, натхнення та нових перемог!

Ваша праця важлива. Пам'ять — це теж зброя.

*Олена Савицька,
вчителька історії м. Вознесенськ (Миколаївська область)*

...Ми взяли участь в цьому конкурсі перший раз і дуже вдало. Мажан Аліна, яка посіла перше місце... На конкурс ми представили графічне оповідання «Світло, що не згасло в Аушвіці: історія Тільди Галперт». Робота пройшла відбір (цьогоріч на конкурс було надіслано 106 робіт із різних куточків України, до фіналу допущено 52 конкурсні роботи, а участь у фінальному етапі взяли близько 100 учасників із 14 областей України) і ми були запрошені на фінал конкурсу, який відбувся 16-

17 травня у Києві. Алінка дуже потужно захистила свій просвітницький проєкт і неймовірно кмітливо та виважено відповідала на запитання журі.

*Марина Мегельбей, вчителька історії
Великоновосіківського ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 2*

...Для мене це особлива гордість і велика відповідальність, адже сьогодні ми маємо честь представляти Тернопільщину разом із моїми талановитими істориками МАН — учнями-дослідниками, які гідно презентували свої наукові напрацювання.

У дослідницькій секції виступила учениця 10 класу Борщівського ЗЗСО І–ІІІ ступенів імені Я. П. Горошка Попсуйко Ганна, у літературно-історичній секції перемогла учениця 10 класу Оксенюк Марія, а у просвітницько-дослідницькій — Воляннюк Данило, учень 8-Б класу Лановецького ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 2. Мої юні колеги-історики гідно захищали свої роботи перед поважним журі, отримали схвальні відгуки, цінні рецензії та рекомендації для подальшого дослідження надзвичайно важливої тематики — історії Голокосту. Це ще раз

доводить: молоде покоління здатне не лише вивчати історію, а й глибоко її осмислювати, ставити складні запитання та шукати правду.

Сьогодні, як ніколи, важливо берегти історичну пам'ять. Адже народ, який пам'ятає трагедії минулого, має шанс не допустити їх повторення у майбутньому. Дослідження тем Голокосту, геноцидів, злочинів проти людства — це не лише про історію, це про людяність, відповідальність, пам'ять і цінність життя.

...Для мене як вчительки історії це безцінний досвід, нові знайомства, професійне зростання і натхнення продовжувати дослідницьку діяльність разом із молоддю.

Дякую всім, хто вірив у нас, підтримував і допомагав — ми не підвели! Ми повертаємося з новими знаннями, досвідом, ідеями та бажанням ще глибше досліджувати історію, відкривати правду та передавати її наступним поколінням.

...Пам'ятаємо минуле. Досліджуємо сьогодення. Формуємо свідоме майбутнє.

Лілія Воляннюк, вчителька історії та суспільствознавчих дисциплін, Борщівський ЗЗСО І–ІІІ ступенів ім. Я. П. Горошка

НАУКОВІ ПОДІЇ

МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНІЙ СЕМІНАР У КРАКОВІ (24–26 квітня 2026 р.)

24–26 квітня 2026 року відбулася перша частина міжнародного освітнього проєкту «Голокост як точка відліку: українсько-польський діалог». Захід організований Меморіалом Шоа (м. Париж) у партнерстві з УЦВІГ (м. Київ) і ORE (м. Варшава). Україну представили 20 учителів історії та суспільних дисциплін із 14 областей країни.

Учасники міжнародного освітнього семінару

Вчителі, які нещодавно розпочали викладання теми Голокосту, в процесі навчання отримують теоретичну базу (загальноєвропейський і національний контекст) і практичні інструменти для роботи з учнями різних вікових категорій.

Захід відбувся в дружній атмосфері, робота була настільки продуктивною, що мовний бар'єр навіть не відчувався. Українські та польські освітяни дійшли висновку, що спільного в нашій роботі набагато більше, ніж відмінного.

Друга частина проєкту відбудеться в жовтні 2026 року в м. Перемишль.

«Виходячи із залу після обговорення таких важких тем, відчуваєш особливу відповідальність. Ми — ті, хто несе цю естафету пам'яті далі. Дякую колегам за змістовну дискусію та можливість ще раз замислитися над ціною людського життя. Поки ми пам'ятаємо — ми залишаємося людьми», — Олена Колос-Магіліна, учасниця проєкту.

**Інформація та фото семінару
Фотогалерея**

Джерело: інформація УЦВІГ

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ЄДНІСТЬ У РІЗНОМАНІТТІ: ІСТОРИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ГОЛОВНОЇ ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДЛЯ УКРАЇНИ»

14–15 травня 2026 року у м. Дніпро на базі Дніпровського національного університету ім. О. Гончара відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Єдність у різноманітті: історичний, соціокультурний та геополітичний вимір головної ідеї Європейського Союзу для України». Конференцію було проведено у межах виконання проекту Еразмус+ Жан Моне, модуль «Європейський мультикультуралізм як досвід та шлях до європейської інтеграції України / European multiculturalism as an experience and a path for Ukraine's European integration» за фінансової підтримки Європейського Союзу.

У роботі конференції взяли участь відомі українські та зарубіжні історики, філософи, політологи. З науковою доповіддю на конференції виступив керівник УЦВІГ Анатолій Подольський (член оргкомітету конференції). Доповідь була присвячена поточному стану досліджень та освітньої діяльності у царині вивчення та викладання історії Голокосту, долі євреїв України в роки Другої світової війни, а також стану досліджень у царині сучасної історії українського єврейства. Доповідач у своєму виступі зазначив, що під час російської війни проти України розвиток єврейських студій не припинявся, був і є складником досліджень мультикультурного сучасного українського суспільства.

Під час конференції обговорювали такі напрями досліджень:

- історичний вимір «Єдності у різноманітті» — європейський досвід для України (генеза ідеї, історичні уроки і виклики подолання національних, етнічних та інших антагонізмів і формування європейської спільноти, роль культурної спадщини та спільної історичної пам'яті у формуванні європейської ідентичності; Україна в історичному контексті європейського різноманіття: полікультурне минуле України як основа для інтеграції в ЄС, історичні паралелі та відмінності між українським шляхом до єднання і європейським досвідом; переосмислення національної історії та ідентичності в контексті європейських цінностей;
- соціокультурний вимір «Єдності у різноманітті» — вплив ідеї на суспільство, культуру, освіту, права меншин та внутрішню політику України на шляху до ЄС; культурне, мовне та етнічне різноманіття

Доповідь Анатолія Подольського

України як ресурс і виклик для реалізації головної ідеї ЄС (практична реалізація державою принципів ЄС, забезпечення прав національних меншин України відповідно до стандартів ЄС, вплив міграційних процесів та внутрішньо переміщених осіб на соціокультурну структуру України тощо);

- геополітичний вимір «Єдності у різноманітті» — стратегічне значення ідеї у зовнішній політиці, безпеці та євроінтеграційному процесі України.

Джерело: інформація УЦВІГ

XV ВСЕУКРАЇНСЬКІ ДРАГОМАНІВСЬКІ ЧИТАННЯ МОЛОДИХ ІСТОРИКІВ «УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ТА ОСВІТНІЙ ДИСКУРС»

22 травня 2026 року на історичному факультеті Українського державного університету імені Михайла Драгоманова відбулися ювілейні XV Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий та освітній дискурс». Ця наукова онлайн-конференція з міжнародною участю об'єднала науковців, викладачів, аспірантів, студентів і молодих дослідників з різних регіонів України та Польщі.

У межах пленарного засідання з доповідями виступили відомі українські та зарубіжні дослідники. Професор Михайло Журба порушив проблему кризи сучасної історичної науки та співвідношення академічної теорії й суспільної практики. Професор Юрій Шаповал ак-

центував увагу на важливості переосмислення радянського минулого в умовах російсько-української війни. Польський історик Даріуш Рогут представив доповідь про Катинський злочин як приклад російської історичної дезінформації. Професор Ігор Гирич звернувся до

Доповідачі конференції

термінологічних проблем переосмислення колоніального статусу України в сучасній історіографії. Доктор Анатолій Подольський висвітлює виклики сучасної української історіографії Голокосту в умовах російської війни проти України, а Андрій Бульвінський зосередив увагу на впливі російсько-української війни на стан європейської та глобальної безпеки. Член-кореспондент НАН України, професор Олександр Лисенко у своїй доповіді наголосив на важливості міжнародної солідарності та взаємодії України з партнерами перед сучасними російськими загрозами.

Докладно про конференцію Фотогалерея

Джерело: інформація УЦВІГ

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

«МУЗЕЙНІ ПРАКТИКИ Й ТРАНСФОРМАЦІЇ У ВИСВІТЛЕННІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»

27–28 травня 2026 року Національний музей історії України у Другій світовій війні за фінансування фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (Берлін, Німеччина) провів дводенну міжнародну конференцію «Музейні практики й трансформації у висвітленні Другої світової війни».

Захід об'єднав науковців і музейників, представників 43 провідних інституцій із 15 країн світу, зокрема таких усесвітньо відомих установ, як Імперський військовий музей (Лондон, Велика Британія), Державний музей Аушвіць-Біркенау (Освенцим, Польща), Меморіал Терезін (Терезін, Чеська Республіка), Університет Маямі (Оксфорд, Огайо, США), Університет Вікторії (Вікторія, Канада), мережа європейських музейних організацій НЕМО (Берлін, Німеччина).

Конференція стала платформою для фахової дискусії та обміну досвідом між музеями, меморіалами й науковими установами Європи та світу. У фокусі обговорення — переосмислення Другої світової війни, зокрема в посткомуністичних країнах, меморіалізація збройних конфліктів новітньої доби, збереження історичної пам'яті в часи світової нестабільності, коли антидемократичні сили прагнуть перетворити історію на ідеологічну зброю.

Під час однієї з панелей обговорювали питання збереження пам'яті про Голокост в умовах сучасних загроз і викликів. Вступну презентацію про діяльність Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» представила генеральна директорка заповідника Роза Тапанова. Вона окреслила ключові проекти установи, реалізовані з 2022 року, зокрема ініціативи, присвячені осмисленню досвіду війни та висвітленню воєнних злочинів. Учасники панелі обговорили питання меморіалізації, відповідальності музеїв і міжнародної співпраці у протидії спотворенню історії. У дискусії взяли участь директор Державного музею «Аушвіць-Біркенау» Пйотр М. А. Цивінський, директор Меморіалу «Терезін» Ян Рубінек, старший історик музею POLIN Кшиштоф Персак і координатор Historikerlabor e.V. Айке Штеген. Модерував панель директор Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський.

Особливу увагу на конференції було приділено досвіду України, яка в умовах широкомасштабної російської агресії формує власну культуру пам'яті та впроваджує унікальні практики музеєфікації війни в реальному часі.

Джерело: інформація УЦВІГ

Учасники конференції

«ВЧИМОСЯ З МИНУЛОГО – ДІЄМО ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО: ВИКЛАДАННЯ ТЕМ ГОЛОКОСТУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ». СЕМІНАР У ЛИТВИ

15–19 червня 2026 року Інститут ім. Ольги Ленгель (TOLI) у партнерстві з Міжнародною комісією з оцінки злочинів нацистського та радянського окупаційних режимів у Литві та Єврейською громадою Литви організували у Вільнюсі п'ятиденний семінар «Вчимося з минулого — діємо заради майбутнього: викладання тем Голокосту та прав людини». Програма об'єднала освітян із Литви, України та Польщі, щоб поглибити їхнє розуміння Голокосту, антисемітизму, прав людини та ефективних методів викладання цих проблем.

Учасники семінару

Семінар розпочався з дослідження ідентичності, стереотипів, упереджень і дискримінації, що створило основу для вдумливого діалогу та роздумів. Учасники спілкувалися з провідними науковцями та освітянами

Вадимом Альцканом і Саулюсом Сузеделісом, досліджуючи Голокост як у європейському, так і в литовському контексті, слухали свідчення президента Єврейської громади Литви Фаїни Кукляньської та дізнавалися про єврейську культуру та традиції.

Протягом тижня учасники зосереджувалися на стратегіях протидії антисемітизму та спотворенню Голокосту, одночасно пов'язуючи освіту про Голокост із ширшими питаннями прав людини. Серед найцікавіших подій були пішохідна екскурсія історичним єврейським Вільнюсом, відвідування музею Самуеля Бака, презентація журналістки та письменниці Сільвії Фоті про розкриття воєнної спадщини її діда та екскурсія з гідом до Меморіалу Понари, одного з найважливіших місць пам'яті жертв Голокосту в Литві.

Семінар завершився спільними сесіями планування, під час яких учасники розробили освітні проекти, щоб повернути знання, отримані на семінарі, до своїх класів і громад.

Докладно про семінар

Джерело: інформація УЦВІГ

ПРОЄКТ «ОДИН КАМІНЬ — ОДНЕ ЖИТТЯ: 80 КАМЕНІВ СПОТИКАННЯ ДЛЯ КИЄВА»

ВІДКРИТТЯ П'ЯТНАДЦЯТОГО КАМЕНЯ СПОТИКАННЯ НА ЧЕШЬ ІСААКА ЛІБОВИЧА

6 травня 2026 року в Києві відбулося відкриття п'ятнадцятого Камня спотикання на честь Ісаака Лібовича. Цю подію було присвячено Дню пам'яті та перемоги над нацизмом.

Церемонія відкриття Камня спотикання на честь Ісаака Лібовича

На церемонію прийшли близько 50 людей: містяни, дослідники, освітяни, представники Посольства Німеччини в Києві, Українського центру вивчення історії Голокосту, КМДА та всі, кому важливо не дозволити історії мовчати.

Відкрила подію координаторка проекту Ульяна Устінова. Також під час церемонії виступили дослідницька команда Приватного закладу «Київський кооперативний інститут бізнесу і права» — Юлія Руденко-Різнюк, Анастасія Брель і Валерія Охріменко, директор Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський, представник Посольства Німеччини в Києві Ніколас Гейден і керівник апарату Шевченківської районної в місті Києві державної адміністрації Віталій Царан.

Історія Ісаака Лібовича — одна з тих, після яких важко просто «перегорнути сторінку». Це історія про порятунок, сміливість, людяність і боротьбу за життя.

Особливо вражає вчинок Тамари Крилової, яка допомогла Ісааку вижити в окупованому Києві. Саме тому такі проєкти важливі: вони повертають не лише імена, а й людські історії.

Під час відкриття звучали промови про відповідальність пам'ятати, про силу дослідження й про те, що пам'ять — це теж форма спротиву. Дослідницька команда ділилася власним досвідом пошуку інформації про Ісаака Лібовича, а після встановлення Каменя всі охочі могли торкнутися його перед монтажем. Це був дуже тихий, але сильний момент церемонії.

Жовті квіти, сонячний і спекотний Київ, люди різного віку поруч і маленький Камінь, який змушує зупини-

тися. Саме так працює пам'ять у місті: через деталі, через імена, через історії конкретних людей.

Дякуємо всім, хто був поруч цього дня. Окрема подяка ШЕУ Шевченківського району за допомогу у встановленні Каменя спотикання.

Більше про життя Ісаака Лібовича можна прочитати за посиланням:

<https://kyivstones.org/isaak-libovych/>

Проєкт ініційований Посольством Німеччини в Києві і реалізований Українським центром вивчення історії Голокосту у співпраці з КМДА.

Джерело: допис УЦВІГ у фейсбуку

ВІДКРИТТЯ КАМЕНЯ СПОТИКАННЯ НА ЧЕСТЬ ЛІЇ БУБНОВОЇ

З червня 2026 року в рамках проєкту «Один камінь — одне життя: 80 Каменів спотикання для Києва» на вулиці Бульварно-Кудрявській встановили шістнадцятий Камінь спотикання у столиці — на честь Лії Бубнової, київської аптекарки, мами і дружини, єврейки, яка загинула у 1941 році у Бабиному Яру.

Учасники церемонії

«Я чекаю того дня, коли перестану рахувати і не знати точно, скільки Каменів спотикання встановлено в Києві і загалом в Україні. Я чекаю, коли це стане поширеною практикою», — Анатолій Подольський, директор Українського центру вивчення історії Голокосту.

«Пам'ять про жертв Голокосту і про людей, яких переслідували та убивали лише через їхнє походження, залишається нашим спільним моральним обов'язком. Саме тому такі місця пам'яті мають велике значення», — Ліза Гайке, керівниця відділу культури Посольства Німеччини в Києві.

Дякуємо усім, хто попри дощ прийшов розділити з нами цю подію. Дякуємо команді Dominion.School (під керівництвом Ірини Гладченко) за глибоке і ґрунтовне дослідження біографії Лії Бубнової і за квіз, присвячений історії київських вулиць, площ і будівель. Дякуємо Шевченківській районній у місті Києві державній адміністрації за співпрацю, залученість і КП ШЕУ Шевченківського району комунальної корпорації «Київатордор» — за вкотре чітку, якісну роботу з монтажу Каменя. Дякуємо перехожим, які зупинялись і цікавились.

Джерело: інформація УЦВІГ

ЗУСТРІЧ ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМАНД ПРОЄКТУ «ОДИН КАМІНЬ — ОДНЕ ЖИТТЯ: 80 КАМЕНІВ СПОТИКАННЯ ДЛЯ КИЄВА»

9 червня 2026 року у Києві, у приміщенні інформаційно-виставкового центру Національного музею Революції Гідності відбулася фінальна зустріч дослідницьких команд міжнародного проєкту «Один камінь — одне життя: 80 Каменів спотикання для Києва». Шість команд, десятки юних дослідників, багато розмов, відкриттів і натхнення. А ще — неймовірні спікери, Олександр Воронюк, Надія Уфимцева та Анатолій Подольський, які допомогли нам по-новому подивитися на історію, людські долі та пам'ять.

Ми підбивали підсумки роботи, яка тривала з жовтня, згадували власні відкриття та знайомилися з історіями інших дослідників. Училися бачити за датами й документами живих людей, а ще — писати своє ім'я івритом. Це виявилось не лише цікаво, а й дуже символічно.

Особливо важливою стала розмова з Анатолієм Подольським про українців-рятівників у роки Другої сві-

тової війни та про тих, хто сьогодні рятує інших під час російської війни проти України. Ми говорили про сміливість, відповідальність і людяність, які не мають терміну давності.

Окремою подією стала презентація робочого зошита від Музею Революції Гідності. Разом із Вікторією Бойко ми не просто познайомилися з новими матеріалами, а й

Вітальне слово Анатолія Подольського

одразу взялися до роботи: розмальовували сторінки, ділилися думками та записували власні роздуми про свободу, безпеку й те, що означає бути відповідальним громадянином сьогодні.

Такі зустрічі нагадують: історія — це не лише про минуле. Це про людей. Про вибір. Про цінності. І про нас самих.

Дякуємо всім учасникам, наставникам і партнерам за цей насичений рік досліджень, пошуків і відкриттів. Попереду ще багато важливих історій, які чекають на те, щоб їх розповіли.

Попереду — нові дослідження, нові відкриття та нові важливі історії, які мають бути почуті.

Інформація Національного музею Революції Гідності

Джерело: інформація УЦВІГ

ВИСТАВКА «(НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ»

КИЇВ

Виставка «(Не)Дитячі історії» у 2026 році активно подорожує Україною та продовжує роботу. На початку року виставка працювала в Одесі, а від 1 до 24 квітня – в Києві у Приватному закладі «Київський кооперативний інститут бізнесу і права».

Відкриттю передував етап підготовки гідів під керівництвом менторів Надії Уфимцевої та Анни Ямчук. На відкритті у Києві виступив директор Українського центру вивчення історії Голокосту, кандидат історичних наук Анатолій Подольський.

Виставка покликана створити спільний простір, у якому кожен відвідувач — школярі та студенти — зможе висловити власну думку та поділитися своїм досвідом, щоб разом знайти шляхи подолання упереджень і дискримінації у сучасному світі.

Виставку створив Український центр вивчення історії Голокосту, за фінансової підтримки міжнародного

проекту «Стежками пам'яті III. Веймарський трикутник пам'яті» єврейської громади Дюссельдорфа і за підтримки МЗС Німеччини в межах програми зміцнення співпраці з громадянським суспільством країн Східного партнерства 2025.

Джерело: допис УЦВІГ у фейсбуку

Нижче наводимо відгуки гідів.

Проводив екскурсію для студентів 16–17 років. На початку було важкувато зосередити увагу відвідувачів, потім усе пішло добре. Врахував ваші побажання, і вишло насичено: студенти дивилися відео, відповідали на запитання. Я провів екскурсію, а Анастасія потім провела рефлексію, до якої активно долучилися всі відвідувачі.

Гід Дмитро Тарасенко

Добрий день! Насправді, на початку було дуже нелегко, навіть трохи лячно, бо не розумієш, як краще говорити і як люди реагуватимуть, адже всі різні, у всіх сприйняття інформації відбувається по-різному. Але з часом трішки додається досвіду і стає простіше. Зараз уже коли заходить група, я одразу розумію, як краще проводити: більше розповідати чи більше залучати до розмови, яку рефлексію дати — довшу чи коротшу. Багато моїх однолітків приходять, і всі такі прикольні, всі один від одного відрізняються. Я дуже рада, що можу брати участь у таких проектах, і оце відчуття дуже класне, коли ти щодня зустрічаєшся з людьми, комунікуєш. І найважливіше для мене, що ти не просто стоїш, а намагаєшся розповісти так, щоб кожен зробив висновки для себе. Дуже дякую за такий досвід та за знання, які отримую.

Гід Анастасія Брель

Під час відкриття виставки

КОВЕЛЬ

Щойно у квітні завершила роботу виставка «(Не)Дитячі історії» в Києві, з 5 до 22 травня 2026 року виставка працюватиме в м. Ковель.

Протягом наступних трьох тижнів із історіями дітей, підлітків і молодих людей, які зіткнулися з дискримінацією, будуть знайомити відвідувачів гіді-студентки ДНЗ «Ковельський центр професійно-технічної освіти» під керівництвом викладачки суспільних дисциплін Мирослави Діки. Відкриттю передував етап підготовки гідів із менторками Надією Уфімцевою та Анною Ямчук.

У перший же день гіді Анна, Дарина та Софія провели екскурсію для учнів центру, а ще презентували виставку для директорів закладів профтехосвіти Волинської області.

Виставка покликана створити спільний простір, у якому кожен відвідувач і кожна відвідувачка — школярі та студенти — можуть висловити власну думку та поділитися своїм досвідом, щоб разом знайти шляхи подолання упереджень і дискримінації в сучасному світі.

Джерело: інформація УЦВІГ

Відвідувачі виставки

Ділимося з вами враженнями від роботи виставки «(Не)Дитячі історії» у місті Ковель.

Джерело: допис УЦВІГ у фейсбуку

«(НЕ) ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ»

«Екскурсія «Не дитячі історії» справила дуже сильне враження. Вона змусила замислитися над подіями, які переживали діти у складні часи, та допомогла по-новому подивитися на цінність миру, дитинства і людяності. Атмосфера виставки була емоційною та проникливою, а кожна історія — особливою й щирою. Під час екскурсії ми не лише дізналися багато нового, а й відчули важливість пам'яті та співпереживання. Такі заходи залишають слід у серці та нагадують, наскільки важливо берегти людські цінності».

Ірина Дубнюк, викладачка іноземної мови

«(НЕ) ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ»

«Ці екскурсії для мене стали новим поштовхом до саморозвитку та удосконалення відповідальності. Дуже важливо знати історію, оскільки вона може повторюватися. Бути гідом, звісно, не так і просто, але дуже корисно розвивати свою вимову перед публікою та ставати більш впевненою. Екскурсії були чудовими: чим більше ти їх проводиш, тим більше відкриваєш для себе нового, незважаючи на те, що багато разів перечитувала інформацію. На мою думку, бути гідом — це чудовий досвід. Я рада, що беру участь в цьому проєкті, і рекомендую всім спробувати себе в такій діяльності».

Ілона Ткачук, гід виставки

(НЕ) ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ

“

«Днями мені вдалося відвідати мультимедійну виставку «(Не) дитячі історії», яка зараз проходить у Ковельському ЦПТО. І я досі перебуваю під глибоким враженням. Це не просто історична експозиція, це справжній емоційний міст між минулим і сучасністю. Виставка майстерно переплітає трагічні долі дітей та молодих людей часів Другої світової війни та Голокосту із сучасними історіями юнаків та дівчат із восьми країн Європи, зокрема й України. Це змушує усвідомити, що біль, дискримінація та страх, на жаль, не залишилися в минулому — вони ходять поруч із нами. Сьогодні, коли Україна знову проходить через жахи війни, досвід поколінь, які пережили переслідування, втечу та втрати, відгукується в серці з потрійною силою. Рекомендую відвідати всім — і підліткам, і дорослим. Обов'язково беріть із собою навушники та заряджений смартфон, адже ці історії мають бути почутими».

- Катерина Коншина, викладачка історії

(НЕ) ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ

“

«Нещодавно відвідала виставку (Не) дитячі історії у ДНЗ 'Ковельський центр ПТО'. Експозиція вражає своєю чесністю. Це - оголений маніфест про реальність, яку зазвичай хочеться сховати, але яку обставини безжально виставили назавжди на показ. Вона викликає бурю емоцій: від клубка в горлі до гордості за стійкість маленьких людей, які зіткнулись з не дитячими випробуваннями. Вдячна організаторам і Мирославі Дікій за створення потужного простору для рефлексії».

- Олена Шайнюк, практична психологиня

(НЕ) ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ

“

«Мене найбільше вразило те, що ці діти, які заслуговували на мирне і повноцінне дитинство, пройшли через пекло і брали на себе таку тяжку відповідальність, яка не мала би лежати на їх плечах. Все ж, пройшовши через це, вони обрали не стояти осторонь і простягнути руку допомоги людям, яких вони навіть не знають, попри те, що не зобов'язані були це робити».

- Штунь Дарина, 17 років

ПРОЄКТ «БАГАТОЛИКА УКРАЇНА»

ІНТЕРВ'Ю З ІСТОРИКОМ ТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ МИХАЙЛОМ ТЯГЛИМ

Друзі, інтерв'ю з істориком та військовослужбовцем Михайлом Тяглим уже на нашому каналі. Можна переглянути за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=-q10C6byX4A>.

У цьому інтерв'ю ми говоримо про те, як війна впливає на ідентичність військовослужбовця і вченого, що означає захищати Україну як простір гідності та людяності, і якою вона є різною, багатокультурною, але єдиною. Про середовище в ЗСУ, про справжню толерантність і про те, як війна змінює ставлення людей одне до одного.

Проект «Багатолика Україна» реалізується ГО «Мнемоніка» у межах конкурсу малих грантів «Спроможні впливати», що реалізує Київський хаб прав людини у співпраці з Центром громадянських свобод, Норвезьким Гельсінським комітетом за підтримки уряду Норвегії.

Джерело: допис «Мнемоніки» у фейсбуку

ІНТЕРВ'Ю З АШЕРОМ ЙОСЕФОМ ЧЕРКАСЬКИМ

Що спонукає людину залишити звичне життя й стати на захист Батьківщини. Як війна змінює людину, її світогляд і відчуття себе...

У межах проєкту «Багатолика Україна» відбувся запис інтерв'ю з Ашером Йосефом Черкаським. Наш співрозмовник — українець єврейського коріння, який з 2014 року і до сьогодні боронить нашу державу зі зброєю в руках. Інтерв'ю провела Катерина Попова — голова правління ГО «Мнемоніка».

Говорили про Україну як багатолику державу, але єдину у прагненні свободи. Не оминули й питання взаємоповаги, толерантності та руйнування стереотипів у військовому середовищі.

Відео вже доступне до перегляду: https://www.youtube.com/watch?v=5uq_tFlc8v0. запрошуємо дивитися та ділитися своїми враженнями.

Дякуємо музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» за надане приміщення та гостинність, завдяки яким ми змогли провести цей запис у стінах музею.

Джерело: допис «Мнемоніки» у фейсбуку

ІНТЕРВ'Ю З УКРАЇНСЬКИМ ГРОМАДСЬКИМ ДІЯЧЕМ І ПРАВОЗАХИСНИКОМ ЙОСИПОМ ЗІСЕЛЬСОМ

Що об'єднує людей різних національностей, мов і релігій у єдине суспільство? Чому одні держави здатні консолідувати громадян навколо спільних цінностей, а інші роками шукають точки єдності? Про це говорили у

подкасті з українським громадським діячем і правозахисником Йосипом Зісельсом.

На думку нашого співрозмовника, фундаментом стійкого суспільства є колективна ідентичність — від-

чуття належності до спільноти, яке об'єднує людей незалежно від їхнього етнічного походження чи віросповідання. Саме вона стає підґрунтям довіри, солідарності та готовності діяти заради спільного блага.

Розмову провів Максим Гон, доктор політичних наук, професор. Дякуємо Музею воєнного дитинства за приміщення та гостинність.

Запрошуємо до перегляду та осмислення важливої дискусії про те, що об'єднує українців і якими цінностями формується наше спільне майбутнє: <https://www.youtube.com/watch?v=-hML86C1gwY>.

Джерело: допис «Мнемоніки» у фейсбуку

ВИСТАВКА «УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКЕ СТОЛІТТЯ: ФОТО ТА ІСТОРІЇ ВІД 1920 ДО 2025»

У виставковому центрі «Жива пам'ять» Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» відкрилася виставка «Українсько-єврейське століття: фото та історії від 1920 до 2025».

«Бабин Яр — це місце, де історія говорить дуже голосно. Тут у вересні 1941 року було вбито десятки тисяч євреїв. Це місце вчить нас — геноцид стає можливим з поділу на «своїх» і «чужих». Сьогодні ми відкриваємо виставку, яка показує, що євреї завжди були частиною української нації, і ми разом переживали і Голодомор, і Голокост, і зараз переживаємо сучасну війну. Ця виставка про наше спільне життя, про Україну, про співжиття культур, історій і пам'ятей», — зазначила директорка заповідника Роза Тапанова.

Куратор виставки Едвард Серотта підкреслив: «Найбільший за розміром розділ у цій виставці виділено синім кольором. У цій частині представлені історії, починаючи від Голодомору, через Голокост і до наших днів. Кожного разу під час інтерв'ю ми просили людей, які давали нам фото, розказати про тих, хто був саме на цих фото. Не тільки про людей з Бабиного Яру

Роза Тапанова

Під час виставки

розказують ці світлина, а й про трагедії в інших місцях України».

Виставка розповідає історію понад століття через особисті архіви, фотографії та свідчення — від міжвоєнного періоду до сучасної війни.

Проект приурочений до Дня пам'яті Катастрофи і героїзму європейського єврейства (Йом га-Шоа) та реалізований у партнерстві з Centropa та за підтримки Stiftung EVZ Foundation (Берлін), The Alfred Landecker Foundation (Берлін), Bader Philanthropies (Мілуокі), The Kronhill-Pletka Foundation (Нью-Йорк), The Robert and Walter Kohn Foundation (Сіетл).

Джерело: допис НІМЗ «Бабин Яр» у фейсбуку

ВИСТАВКА «НЕВИДИМІ. СТІЙКІСТЬ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ РОМІВ»

Завдяки партнерству Одеського центру дослідження Голокосту з Національним історико-меморіальним заповідником «Бабин Яр» та Молодіжною агенцією з адвокації ромської культури «АРКА» у музеї геноциду «Територія пам'яті» офіційно відкрили важливий культурний та історичний проєкт — тематично-наративну виставку «Невидимі. Стійкість: минуле і сучасність ромів».

Ця виставка досліджує переплетені наративи переслідування, пам'яті та ідентичності через життєвий досвід ромів, що пережили геноцид в Україні. Вона поєднує історичну травму із сучасною ромською ідентичністю, підкреслюючи стійкість, видимість, а також громадянський і культурний внесок ромських громад в Україні сьогодні.

Проект реалізовано за підтримки Посольства Німеччини в Україні та Українського інституту національної пам'яті.

Виставка відкрита для всіх охочих.

Пам'ять — це ми з Вами!

Джерело: допис Рози Тапанової у фейсбуку

Відвідувачі виставки

ОНЛАЙН-ЗУСТРІЧ ІЗ ЦИКЛУ «ІСТОРИЧНА ОСВІТА ДЛЯ ВСІХ. МІФИ І ФАКТИ: МІЖ ЛЕГЕНДОЮ І РЕАЛЬНІСТЮ»

2 квітня 2026 року в Центрі національно-патріотичного виховання «Незламність» відбулася онлайн-зустріч із циклу «Історична освіта для всіх. Міфи і факти: між легендою та реальністю». Ключовою подією заходу став виступ Анатолія Подольського.

Тема розмови — «Пам'ять про жертви Голокосту в Україні як форма стійкості та зброя проти російської війни та пропаганди» — стала центральною лінією обговорення ролі історичної свідомості в сучасному протистоянні. Спікер наголосив, що збереження пам'яті про трагедію єврейського народу на теренах України є критично важливим елементом формування національної ідентичності та цивілізаційного вибору нашої держави. В умовах повномасштабного вторгнення розуміння механізмів тоталітарних режимів минулого допомагає суспільству краще розпізнавати сучасні прояви людиноненависницьких ідеологій та зміцнює внутрішню стійкість.

Анатолій Подольський окремо зупинився на питанні інформаційної безпеки, підкресливши, що глибоке знання історії є інтелектуальною зброєю проти маніпуляцій. Російська пропаганда роками цинічно експлуатує тему боротьби з нацизмом для виправдання власної агресії, однак чесна та відкрита дискусія про Голокост дає змогу ефективно спростовувати ці міфи.

Більше про зустріч за посиланням: <https://ippo.dn.ua/.../pam-yat-pro-zhertvi-golokostu-v...>

Джерело: допис УЦВІГ у фейсбуку

ПРЕЗЕНТАЦІЯ НОВОЇ КНИЖКИ «НЕВИГАДАНА КАЗКА: Я ХОЧУ, ЩОБИ ПРО НИХ НЕ ЗАБУВАЛИ...»

28 травня у Музеї культури єврейського народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера» відбулася надзвичайно приємна подія — презентація нової книжки «Невигадана казка: Я хочу, щоби про них не забували...»

Під час презентації книжки

Видання є однією з форм комеморації пам'яті про трагічні долі дітей Голокосту та сучасної російсько-української війни. Основне завдання посібника — формування культури пам'яті в українському суспільстві, що має вирішуватись залученням до процесу дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

На захід було запрошено працівників бібліотек криворізьких навчальних закладів.

Презентували книжку «Невигадана казка: Я хочу, щоб про них не забували...» авторка Світлана Піддубна,

директорка Музею Михайла Мармера, і юна художниця-ілюстраторка Анастасія Коверниченко, учениця 11 класу Центрально-Міського ліцею.

Також учасники заходу високо оцінили внесок у розвиток шкільної освіти Михайла Мармера — мецената, який профінансував видання книжки.

На завершення презентації гості отримали у подарунок книжки для шкільних бібліотек.

Джерело: допис Світлани Піддубної у фейсбуку

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

7 квітня

День пам'яті жертв геноциду у Руанді

У 1994 році світ став свідком одного з найжахливіших злочинів ХХ століття — геноциду в Руанді. 7 квітня світ вшановує пам'ять жертв цієї трагедії.

6 квітня в Руанді в авіакатастрофі загинув президент Жувеналь Габ'ярімана — представник народності хуту. У країні, де напруга між хуту і тутсі наростала десятиліттями, цю подію миттєво використали як привід для насильства. Вже за кілька годин радикальні угруповання хуту звинуватили в атаці на президентський літак повстанців Руандійського патріотичного фронту й почали масові вбивства етнічних тутсі.

За наступні 100 днів було знищено близько мільйона людей. Це один із найшвидших і найжорстокіших геноцидів в історії.

Через 15 років після трагедії польський репортер Войцех Тохман поїхав до Руанди, щоб побачити, як кати

та жертви живуть пліч-о-пліч сьогодні. Його книжка «Сьогодні ми намалюємо смерть» (2010) — це один із найсильніших і водночас найважчих репортажів про наслідки геноциду в Руанді. «У Меморіальному центрі Кігалі я дивлюся на їхні світлини. Дивлюсь в очі дорослих. Вони ще всього цього не очікують. Сотні маленьких фотографій, зроблених до геноциду, прикріплені застискачами до сталевих тросів. Кольорові та чорно-білі світлини: зі шлюбів, весіль і хрестин, зі школи, з роботи, з відпустки. Вони дивляться на нас. Але ще не знають, що з'явиться такий Центр у Кігалі й що їх розвішають на шнурку, як випрану білизну. І що у приміщенні поряд у великих скляних вітринах лежатиме їхній одяг, їхні скалічені черепи, рівно складені рядами, а трохи далі сотні довгих кісток: їхні плечові, великогомілкові та стегнові кістки. Що таким буде їхній вічний спочинок. А як не тут, то назовні, у садах Центру пам'яті, під великими бетонними плитами, у могилах по кількості кубо-

метрів кожна. Тут поховано майже чверть мільйона людей. Це чверть від усіх убитих у Руанді дев'яносто четвертого року. Їхні тіла знайдено за останні п'ятнадцять років у ровах, вигрібних ямах, на смітниках або в церквах. Їх ховають (похорони досі тривають) у скромних трунах. Тисячі трун. В одній останки навіть п'ятдесяти осіб. Упродовж 100 днів тут убивали 10 тисяч людей щодня, 400 протягом години, сімох — протягом хвилини. "Країна тисячі пагорбів і мільйона усмішок" знеацька перетворилася на країну мільйона смердючих трутів».

Це сталося якихось три десятиліття тому на очах у всього світу, який так і не наважився втрутитися. Ненависть вбиває, байдужість — дозволяє...

Джерело: допис Анатолія Подольського у фейсбуку

8 квітня Міжнародний день ромів

8 квітня в Україні та світі відзначають Міжнародний день ромів — день, що нагадує не лише про багату культуру й самобутні традиції, а й про важливість поваги, рівності та видимості ромської спільноти в сучасному суспільстві.

Це ще одна нагода говорити про історію ромів без стереотипів, відкривати для себе їхній внесок у культу-

ру, мистецтво та суспільне життя, а також підтримувати принципи толерантності та взаєморозуміння.

Бібліотека Центру має наукові та педагогічні видання, присвячені історії та культурі ромів. Запрошуємо ознайомитися:

- Роми: міфи та факти : навчально-методичний посібник для вчителя з протидії ромофобії / авт.-упоряд. О. Войтенко, М. Тяглий: https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/prot_rom2018...
- Навчальні матеріали «Нацистський геноцид ромів на території України 1941–1944 рр.»: https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/nac_gen_rom_2024...
- Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни : збірник документів, матеріалів та спогадів / авт.-упор. Михайло Тяглий: https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/presl_ta_vbiv...
- Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація : матеріали науково-практичної конференції: https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/gen_rom_2016...
- Проєкт «"Зневажений геноцид". Доля ромів у зоні німецької окупації України під час Другої світової війни»: <http://romagenocide.com.ua/pro-proekt/>

Джерело: допис УЦВІГ у фейсбуку

11 квітня Міжнародний день звільнення в'язнів нацистських концтаборів

Цей день пам'яті було затверджено для вшанування пам'яті бранців нацистського концентраційного табору Бухенвальд, які 11 квітня 1945 року підняли повстання і того ж дня були звільнені солдатами Третьої армії США. 11 квітня 1945 року останній в'язень вийшов із воріт Бухенвальд із сумно відомим написом «Jedem das Seine» — «Кожному своє». Саме в'язні відкрили для світу ще один приклад масштабного злочину проти людства, вчиненого нацистами.

В Україні Міжнародний день звільнення в'язнів нацистських концтаборів вшановують упродовж багатьох років, але після повномасштабного вторгнення росії в Україну ця дата отримала додатковий сенс, даруючи надію і впевненість, що всі українські громадяни будуть звільнені з сучасних російських концтаборів.

Джерело: допис Михайла Скрипки у фейсбуку

8 травня
День пам'яті та перемоги над нацизмом
у Другій світовій війні

«ЧЕРВОНИЙ МАК – СИМВОЛ ПАМ'ЯТІ»

Під такою назвою відбувся Урок мужності до Дня пам'яті та примирення у 5-А класі, який підготувала і провела вчителька історії Л. І. Кремінець. Сьогодні наші п'ятикласники мали особливий урок історії. Ми говорили про речі, які неможливо виміряти словами — про відвагу, мир та ціну нашої свободи.

Учні дізналися історію появи цього символу. Червоний мак — це не просто квітка. Це знак пам'яті про тих, хто боронив нашу землю у Другій світовій війні, і тих, хто захищає її сьогодні. Його пелюстки — як краплі пам'яті, що нагадують нам: мир — це найвище благо.

Під час заняття кожен учень висловив думку щодо значення символу «Мак пам'яті». Ми обговорювали, що для нас означає слово «примирення» і чому важливо знати історію своєї родини.

Особливо трепетно звучали слова вдячності сучасним захисникам України.

«Історія вчить нас бути сильними, а пам'ять робить нас людьми».

Наші діти — це майбутнє України. І дивлячись у їхні серйозні, але сповнені надії очі, точно знаємо: ми все подолаємо.

Джерело: допис у фейсбуку Рава-Руського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 2

Учасники з символом «Мак пам'яті»

14 травня
День пам'яті українців, які рятували євреїв під час
Другої світової війни

ІНТЕРВ'Ю АНАТОЛІЯ ПОДОЛЬСЬКОГО
НА РАДІО КУЛЬТУРА

У День пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни, директор Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський узяв участь у розмові на Радіо Культура.

Говорили про людей, які навіть у найтемніші часи світової історії знаходили в собі мужність рятувати інших, про моральний вибір, людяність і відповідальність за пам'ять.

Дякуємо ведучій Валерії Широковій за важливу та змістовну розмову.

Аудіозапис інтерв'ю Анатолія Подольського

Джерело: інформація УЦВІГ

ГОТУЄМОСЯ ДО 14 ТРАВНЯ – ДНЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ, ЯКІ РЯТУВАЛИ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У межах вивчення теми Голокосту (історія України 10 клас) провели заняття вчителька історії Оксана Сергіївна Усенко та бібліотекарка Оксана Василівна Оніщук на базі сільської бібліотеки. Для нас важливо, щоб за сухими цифрами статистики учні навчилися бачити реальні долі людей і усвідомлювати трагедію як частину нашої спільної історії.

Джерело: допис Оксани Оніщук у фейсбуку

Учні під час заняття у бібліотеці

У МУЗЕЇ МИХАЙЛА МАРМЕРА ВІШАНУВАЛИ ПАМ'ЯТЬ ПРАВЕДНИКІВ НАРОДІВ СВІТУ

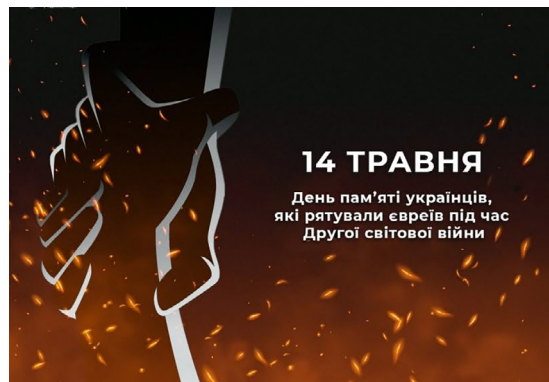
У 1963 році Меморіальний комплекс Яд Вашем та Кнесет Ізраїлю запровадили звання Праведника народів світу для тих людей, які в роки Голокосту рятували життя хоча б одному єврею.

Усього такого звання у світі удостоїлися 28 707 осіб. За кількістю Праведників серед них Україна посіла четверте місце після Польщі, Нідерландів і Франції.

На Дніпропетровщині офіційно отримали звання 70 осіб. Криворозців – 7.

В Україні на державному рівні з 2021 року встановлено, що 14 травня – День пам'яті українців, що рятували євреїв у роки Другої світової війни.

Проте, враховуючи наше довге радянське минуле, коли вся інформація про Голокост замовчувалася, на

жаль, уже пішли багато людей, які могли бути свідками єврейської трагедії та їхнього порятунку українцями. Тому одне із завдань Музею культури єврейського народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера» – знаходити та фіксувати спогади жителів Криворіжжя, що проливають світло на реальні події періоду нацистської окупації регіону. Таким чином, було зібрано велику кількість свідчень порятунку євреїв нашими земляками, які не набули офіційного статусу Праведника. Тим не менш, ми знаємо, пам'ятаємо і шануємо їхню самопожертву.

13 травня у Музеї Михайла Мармера відбувся захід, присвячений Дню пам'яті українців – Праведників народів світу, у якому взяли участь мешканці Саксаганського та Довгинцівського районів.

Під час заходу учасники познайомились із незвичайними історіями порятунку євреїв на Криворіжжі.

Зустріч завершилася покладанням квітів до Дерева пам'яті – інсталяції з іменами криворіжців, офіційних і неофіційних Праведників – і хвилиною мовчання.

Джерело: допис Світлани Піддубної у фейсбуку

Учасники заходу

18 травня
День пам'яті жертв геноциду
кримськотатарського народу

КРУГЛИЙ СТІЛ «КРИМ МІЖ ГОЛОКОСТОМ ТА ДЕПОРТАЦІЄЮ 1944 РОКУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ»

18 травня, у День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу, у виставковому центрі «Жива пам'ять» відбувся круглий стіл «Крим між Голокостом та депортацією 1944 року: виклики та перспективи дослідження».

З доповідями виступили Софія Грачова, Юрій (Амір) Радченко та Маттіас Таден (Музей європейських культур, Берлін). Модерував Олексій Савченко, дослідник історії та культури кримських татар, заступник генерального директора з наукової роботи Національного музею історії України.

Джерело: допис НІМЗ «Бабин Яр» у фейсбуку

22 червня
День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни

ПРО ПАМ'ЯТЬ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Від Биківнянського лісу під Києвом до Ягідного на Чернігівщині — трохи більше ніж сто кілометрів.

І трохи менше ніж сто років — між масовими таємними похованнями невинних жертв Великого сталінського терору в Биківні та шкільним підвалом, де на початку повномасштабного російського вторгнення замкнули все населення Ягідного.

У нашому національному календарі багато сумних дат — днів пам'яті про моторошні злочини проти нашого існування.

«Таємні спецділянки НКВС», місця масових поховань невинних жертв радянського терору, розкидані по всій Україні. Биківнянський ліс, Дем'янів лаз, Суча балка, П'ятихатки, Рутченкове поле... Злочини, скоєні тоді московським режимом, знайшли своє продовження у херсонських катівнях і російських фільтраційних таборах на окупованих територіях. А поміж рядків російського наказу про ракетний удар, що спалив друкарню Vivat під Харковом, читаються рядки Емського указу та Валуєвського циркуляру.

Поколіннями нас намагалися й намагаються знищити. Зморити голодом, розстріляти нашу інтелігенцію, заборонити нашу мову, придушити наше культурне відродження. Відмовити нам у праві на існування.

І ми, на жаль, ніколи не знали справжнього правосуддя. На жаль, мільйони злочинів радянського режиму так і не були належним чином розкриті, розслідувані та покарані. Політика тотальної безкарності призвела до того, що нинішній режим у Москві вчиняє масові звірства під час своєї загарбницької війни проти України. Путінський тоталітаризм значною мірою став можливим тому, що світ ніколи до кінця не засудив тоталітаризм сталінський.

Проте зараз нарешті отримали історичний шанс на справедливість.

Доповідачі круглого столу

Позавчора в Кишиневі Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України став юридичною реальністю. І згодом він неодмінно винесе вирoki Путіну та всьому російському керівництву.

Позавчора ми пройшли точку неповернення — точку неповернення до російської безкарності. І так само позавчора отримали шанс на повернення й відновлення справедливості, якої не знали століттями.

Усі механізми притягнення до відповідальності є критично важливими. Це і Спеціальний трибунал, і Рєстр збитків, і Компенсаційна Комісія, а також розслідування Міжнародного кримінального суду, національне правосуддя та зусилля неурядових організацій по всьому світу.

Усі ці інструменти разом — наш шанс розірвати порочне коло безкарності. На цьому шляху ми не маємо морального права схибити.

Реабілітація жертв репресій — це не лише пам'ять про них, а насамперед повернення їм справедливості. Це — реабілітація самого міжнародного правосуддя.

Минуле змінити неможливо. Але майбутнє залежить від нас. Вічна пам'ять усім жертвам московського тоталітаризму. Справедливість неодмінно настане.

Джерело: допис у фейсбуку Ані Тіщенко

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

п р о є к т
т о л е р а н т н о с т і

Місто міні-lwalk

ІСТОРИЧНА ПРОГУЛЯНКА. ЖОВКВА «ІСТОРІЯ ЗИГМУНТА ЛЯЙНЕРА: ЖОВКІВСЬКИЙ СЛІД ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ»

Команда: учні Гадьо Юрій та Коваль Олексій під керівництвом вчителя історії Жовківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів №2 Михайла Скрипки.

Дисклеймер: Матеріал створено у рамках проєкту “Дослідження примусової праці у нацистській Німеччині та сталінському СРСР” за підтримки фонду EVZ Foundation. Відповідальність за текст і інформацію несуть виключно автори.

Цей матеріал створено виключно в освітніх цілях. Зміст даного матеріалу є інтелектуальною власністю автора та захищений законодавством про авторське право.

Пропонований час: 45 хв

Пропонована вікова група: 14-17 рр.

Навчальні цілі:

1. Ознайомити учнів з біографією Зигмунта Ляйнера – єврея з Жовкви, в'язня Янівського концтабору у Львові, який пережив Голокост і залишив важливі свідчення про ті події.
2. Поглибити знання учнів про локальну історію часів Другої світової війни шляхом відвідування реальних місць у Жовкві, пов'язаних із примусовою працею З. Ляйнера.
3. Розвивати навички історичного дослідження, зокрема вміння працювати з усними історіями, фотографіями, архівними матеріалами та місцевою топографією.
4. Формувати історичну емпатію та етичне мислення, розуміння цінності людського життя, прав людини та значення опору тоталітарним режимам.
5. Залучити учнів до активного та відповідального вивчення історії рідного краю, формуючи здатність до критичного осмислення минулого.
6. Розвивати комунікативні та міжособистісні навички через обговорення складних тем, співпереживання та повагу до пам'яті жертв.

ГО Освітній центр “Простір толерантності”

Анотація

Екскурсія присвячена дослідженню локальної історії Голокосту, зокрема жовківського сліду примусової праці, через особисту долю Зигмунта Ляйнера (1922–1999) — останнього єврея Жовкви, який пережив трагедії Другої світової війни. Народжений у Жовкві, він був ув'язнений у гетто, згодом — у Янівському концтаборі у Львові, звідки зумів утекти. Після війни Ляйнер став свідком на Нюрнберзькому процесі, а в 1990-х роках долучався до вшанування пам'яті жертв нацизму.

Під час екскурсії учасники відвідають три ключові локації в Жовкві, пов'язані з примусовою працею та переховуванням Зигмунта Ляйнера. Заняття базується на відеосвідченні із Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії та має на меті не лише поглибити знання учнів про Голокост у рідному місті, а й сформувати емпатію, історичну пам'ять і критичне мислення.

Формат проведення: офлайн, можна адаптувати до онлайн (Google My Maps, Zoom) (онлайн/офлайн)

Маршрут. Три зупинки: будинок, гетто, стадіон.

Навички, які будуть розвиватися

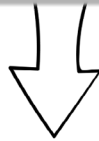
1. Історичне мислення – вміння аналізувати події минулого в контексті конкретного місця, часу та особистих історій.
2. Робота з джерелами – навички інтерпретації усних свідчень, фотографій, документів і карт.
3. Критичне мислення – здатність порівнювати, оцінювати інформацію з різних джерел, ставити запитання та формувати власну позицію.
4. Емпатія та історична чутливість – усвідомлення людського виміру трагедій, здатність до співпереживання.
5. Громадянська свідомість – розуміння важливості пам'яті, прав людини та солідарності в протидії дискримінації та насильству.
6. Комунікативні навички – участь у дискусіях, вміння слухати інших, формулювати свої думки усно та письмово.
7. Медіаграмотність – аналіз відеосвідчень, цифрових мап і візуальних джерел інформації.

Використані архівні матеріали. Відеосвідчення з Архіву візуальної історії Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії; архівні фотографії, скріншоти з відеоматеріалів архіву візуальної історії

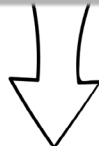

МАРШРУТ

Будинок Зигмунта Ляйнера, вул. Коновальця, 5

Жовківське гетто (вул. Винниківська, Запорізька)

Спортивний стадіон (вул. Воїнів УПА)

ГО Освітній центр "Простір толерантності"

ЗУПИНКА 1

Будинок Зигмунта Ляйнера, вул. Коновальця, 5

Фотографії жовківського ринку 30-х років, де активно розвивалася торгівля між мешканцями міста та навколишніх сіл.

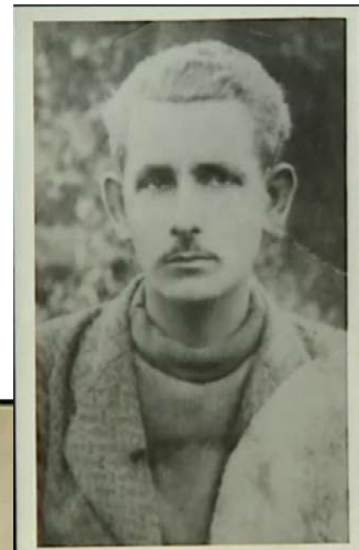
Джерело:

<https://photo-lviv.in.ua/zhovkva-ta-ii-meshkantsi-na-foto-1936-roku/>

ГО Освітній центр **“Простір толерантності”**

У цьому будинку проживав Зигмунт Самсонович Ляйнер. Нашу прогулянку ми розпочнемо саме звідси. Під час прогулянки будемо дивитись фрагменти відеосвідчення Зигмунта Ляйнера з архіву Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії.

Запитання перед переглядом відео:

Скільки загалом проживало людей у місті? Якою була кількість євреїв? Якими заняттями вони займалися? Опишіть умови життя євреїв напередодні війни.

ГО Освітній центр “Простір толерантності”

Відеофрагмент. Зупинка 1. Будинок Зигмунта Ляйнера
<https://www.youtube.com/watch?v=BG7yULCMaTU&t=20s>

Короткий опис відеофрагмента.

Зигмунт Ляйнер розповідає про життя єврейської громади напередодні Другої світової війни, основні заняття, про свій будинок та його сусідніх мешканців.

ЗАПИТАННЯ ПІСЛЯ ФРАГМЕНТА:

Чи знаєте ви, скільки сьогодні проживає мешканців у Жовкві? Чи є серед них євреї? А чи є у вашій родині (батьки, дідусь/бабуся) родичі, що займалися схожими заняттями?

Як Зигмунт Ляйнер описує свій будинок? Які сусіди проживали поруч? Якими були відносини? Розкажіть про випадок, що закарбувався в пам'яті Зигмунта. Чи могли ці відносини бути іншими в той час? Як ви вважаєте, що впливало на їхнє рішення?

Поділіться враженнями від спогадів Ляйнера, коли в його дім прийшли німці. А який ваш незабутній дитячий спогад?

ЗУПИНКА 2

Жовківське гетто (вул. Винниківська, Запорізька)

Фотографії Жовкви, де було створене гетто та синагоги.

Додаткова інформація

Протягом 1930-х років близько 4400 євреїв проживали у Жовкві, становлячи приблизно половину всього населення міста. Вони заробляли на життя торгівлею та різними формами ремісництва, і багато з них були бідними. У Жовкві існував ряд організацій соціального забезпечення. Серед єврейських політичних партій особливо домінували сіоністи, які організовували культурну діяльність у місті.

18 вересня 1939 року Жовква була окупована німцями, а вже 24 вересня 1939 року місто було передане совітам (Soviets). У цей період сотні єврейських біженців тікали сюди із Західної Польщі. Під радянською владою приватна торгівля майже повністю припинилася і більшість єврейських ремісників були залучені до кооперативів, а єврейські комуністи брали участь в місцевій адміністрації міста. Навесні 1940 року ряд «буржуазних» сімей було вислано з міста, а в червні 1940 року сотні єврейських біженців було депортовано до Радянського Союзу. Жовківські євреї створили раду для підтримання певного зв'язку з вигнанцями.

ГО Освітній центр **“Простір толерантності”**

28 червня 1941 року німці знову окупували Жовкву та наступного дня спалили велику синагогу. У липні 1941 р. було створено Єврейську раду (Judenrat-Юденрат) на чолі з Фобінсом Рубінсфельдом, а також Службу єврейського порядку (Jewish Order Service), якою керував П.Чачкес. Було видано низку антиєврейських указів. Єврейських жителів примушували носити зірку Давида, їм заборонялося робити покупки на міському ринку. Цінні речі у них конфіскували, зобов'язували платити німцям пеню, а також їх відправляли на примусові роботи. Євреїв також виселяли з їхніх будинків, де тепер жили німецькі офіцери.

Протягом серпня-вересня 1941 року ряд євреїв-прихильників радянського режиму було арештовано, допитано, а згодом і страчено. У грудні 1941 року євреям наказали здати все хутро, яким вони володіли. Взимку 1941-42 рр. серед єврейської громади поширилися голод і тиф. Використовуючи свої мізерні кошти, Юденрат створив лікарню, громадські їдальні та надавав допомогу нужденним, але ця допомога лише трохи полегшила страждання. З кінця 1941 року до початку 1942 року близько тридцяти вчителів таємно організовували маленькі шкільні класи для дітей громади.

15 березня 1942 року підрозділи німецької поліції під командуванням Гельмута Танцмана провели «акцію» в Жовкві. Німці депортували до табору смерті Белжець близько 700 хворих і старих євреїв, які були в списку безробітних євреїв, складеному Юденратом. Він намагався з'ясувати долю депортованих, оскільки їхній транспорт був першим з усієї області, що вирушив до Белжеця. Юденрат дійсно визначив, що сталося з депортованими, шляхом розслідування, проведеного серед місцевих фермерів. Через деякий час есесівці забрали шістдесят євреїв до трудового табору Лацьке, розташованого поблизу Золочева.

Влітку 1942 року Юденрат і Служба єврейського порядку надавали допомогу євреям, депортованим з інших місцевостей, які, зіскочивши з ешелонів смерті, що прямували до табору смерті Белжець, прибули до Жовкви. Вони запропонували втікачам притулок, їжу та медичну допомогу. Дізнавшись, що німці шукають у госпіталі втікачів, їх розмістили у приватних будинках.

22-23 листопада 1942 року німці провели чергову «акцію» в Жовкві. На підвір'ї місцевого замку було зігнано понад 2 тис. євреїв, у тому числі мешканців навколишніх сіл. Зібрані євреї піддавалися тривалим знущанням, кульмінацією яких була загибель кількох десятків людей, а решту було депортовано потягами до табору

ГО Освітній центр **“Простір толерантності”**

смерті Белжець. Багато депортованих намагалися вистрибнути з вагонів, проте лише кільком особам вдалось повернутись до Жовкви. Двом єврейським жінкам з Жовкви вдалось втекти з табору смерті Белжець. Міна Астман і Малка Таленфельд були депортовані з Жовкви наприкінці березня 1942 року. Їм вдалося повернутися до Жовкви, і їхні рахунки були записані. Їхня доля невідома, але, ймовірно, ніхто не вижив. Коли листопадова “акція” закінчилась, жовківські євреї знайшли тіла приблизно 300 осіб. Померлих збирали там, де вони лежали, з вулиць, у місцевому замку чи там, де вони вискочили з потягів, і належним чином поховали по-єврейськи.

Приблизно через тиждень після «акції» 1 грудня 1942 року вцілілі члени єврейської громади Жовкви були зосереджені в гетто разом з численними євреями з інших прилеглих місцевостей. Гетто було розташоване на вулицях Собеського, Переца, Райха, Сеніжарській та ліворуч від Домініканської площі. Гетто було оточене колючим дротом і охоронялося зовні німецькими та українськими загонами, а всередині — членами Єврейської служби порядку. Мешканцям було заборонено залишати його територію. Погані санітарні умови та сильна скупченість гетто призвели до спалаху тифу, який спричинив численні смерті. Кільком євреям вдалося втекти з гетто за фальшивими «арійськими» документами або знайшовши схованку у знайомих християн. Більшість мешканців готували схованки та намагалися приєднатися до списків робітників, яких вважали важливими для німецької економіки. 15 березня 1943 року близько 618 євреїв, які вважалися придатними для роботи, були вивезені з гетто до Яновського трудового табору в передмісті Львова.

Гетто було ліквідовано двома вбивчими «акціями», здійсненими 25 березня та 6 квітня 1943 року гестапівським відділом зі Львова під командуванням Еріха Енгельса за підтримки підрозділів жандармерії та української поліції. У гетто було проведено жорстокий обшук, у ньому були розбиті стіни та плитка на підлозі. Приблизно 150 чоловіків і жінок було відправлено до Яновського трудового табору, а ще 60 кваліфікованих робітників залишили в Жовкві. Решту євреїв, приблизно 3500, включно з останніми членами Юденрату та Єврейської служби ордену, які залишилися, вивезли до лісу, розташованого приблизно за три кілометри від Жовкви, і розстріляли. Кваліфікованих робітників було розміщено за межами гетто, і їм було доручено сортувати речі вбитих жертв та виконувати інші різноманітні роботи. Більшість із цих робітників було вбито 10 липня 1943 року.

Значна кількість євреїв продовжувала переховуватися в руїнах гетто, в місті та навколишніх лісах, і полювання на втікачів тривало аж до звільнення. Тих, кого спіймали, збирали групами і страчували на єврейському кладовищі. Інші групи були відправлені до Янівського табору у Львові восени 1943 року.

ГО Освітній центр “Простір толерантності”

Жовкву було визволено радянськими військами 23 липня 1944 року. Менше 100 євреїв пережили нацистську окупацію.

Запитання перед переглядом відео:
Який район міста обрали німці для створення гетто? Чому?

Відеофрагмент Жовківське гетто

<https://www.youtube.com/watch?v=c9H6LMvCrDQ>

Короткий опис відеофрагмента.

Зигмунт Ляйнер розповідає про жовківське гетто, створені там умови та обмеження, власне перебування там своєї родини, примусову працю, місцевого українця, що допомагав нацистам.

ЗАПИТАННЯ ПІСЛЯ ФРАГМЕНТА:

Де у місті було створено гетто? Які обмеження були накладені на євреїв?
Яку примусову працю виконував Зигмунт Ляйнер? Хто його змушував це робити?
Чи мав він інший вибір?

Які умови перебування в гетто описує Ляйнер? Що вас вразило найбільше у його спогадах?

Як було влаштовано життя у жовківському гетто? Хто у ньому керував?
Яким було ставлення українців до євреїв? Що Зигмунт Ляйнер розповідає про дивакуватого українця?

ЗУПИНКА 3

Спортивний стадіон (вул. Воїнів УПА)

(авторське фото Михайла Скрипки)

Спортивний стадіон міста Жовква. Сучасний вигляд та фотографія 1982 року, де Зигмунт Ляйнер ділиться спогадами для радянського документального фільму «Вісім тактів забутої музики».(<https://www.youtube.com/watch?v=Xg4g-36Ijp0>)

Коротка інформація

З цього стадіону 15 березня 1943 року близько 618 євреїв, які вважалися придатними для роботи, були вивезені з гетто до Янівського трудового табору в передмісті Львова. Цей табір, знаний своєю жорстокістю, став для багатьох з них останнім етапом перед неминучою загибеллю. Серед тих, кого вивезли, був Зигмунт Ляйнер. Його батько мав невелику крамничку на ринку, а сам Зигмунт перед війною мріяв стати інженером. У нього залишилися в гетто мати й молодша сестра. Коли колона рушила

ГО Освітній центр “Простір толерантності”

зі стадіону, він озирнувся востаннє — очима, повними страху й надії, що це не прощання назавжди. Але для більшості — саме таким воно і стало.

Запитання перед переглядом відео:

Чи розуміли євреї з жовківського гетто, що на них чекає? Що вони відчували?

Відеофрагмент Зупинка 3. Стадіон

<https://www.youtube.com/watch?v=WiYoYcZEI-I>

Короткий опис відеофрагмента.

Зигмунт Ляйнер розповідає про 15 березня 1943 р, примусову депортацію до Янівського табору, жахливі умови та подарунок від батька.

ЗАПИТАННЯ ПІСЛЯ ФРАГМЕНТА:

Як Зигмунт Ляйнер описує примусову депортацію до Янівського табору?

Чому, на вашу думку, нацисти обрали саме стадіон?

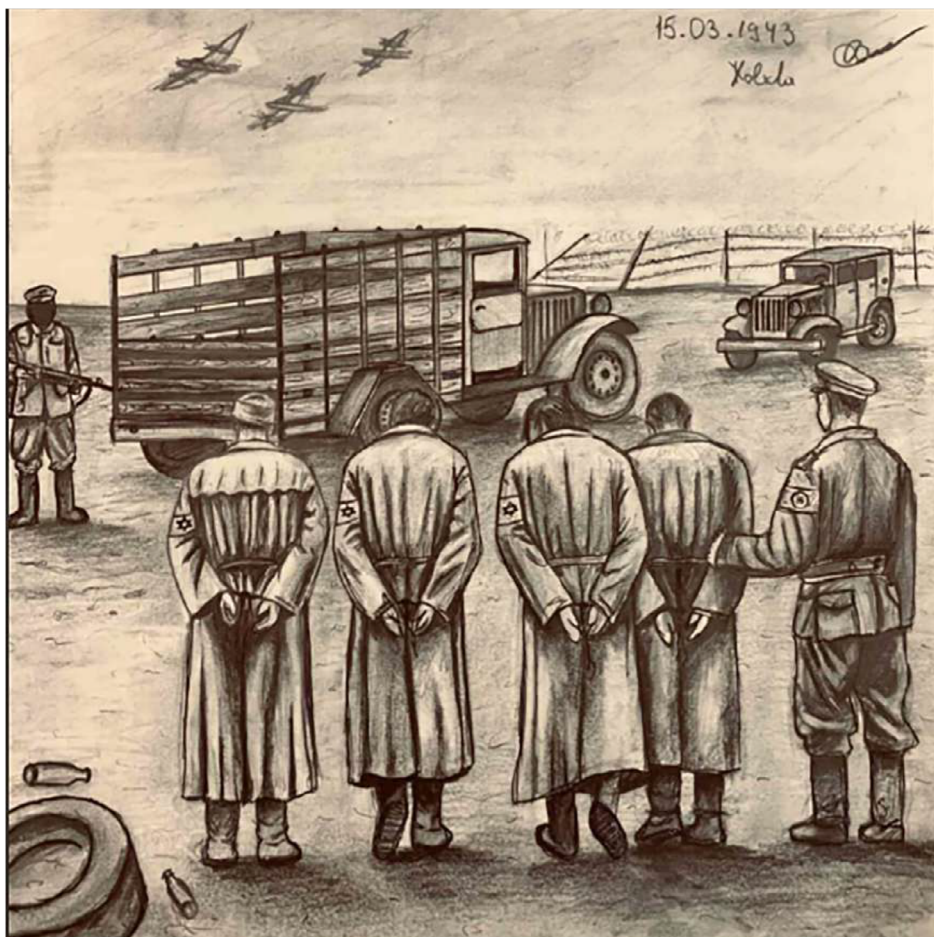
Який подарунок від батька допоможе Зигмунту в таборі?

Що відомо про долю інших євреїв, що залишилися в гетто?

ГО Освітній центр "Простір толерантності"

Робота учня 10 класу Закриничного Віталія (може бути використана для візуалізації на розсуд вчителя)

Завершення екскурсії. Підсумок

Ми розпочали нашу подорож біля будинку Зигмунта Ляйнера — хлопчика з єврейської родини, який колись мріяв стати інженером, а замість цього став свідком руйнування свого світу. Ми пройшли вулицями довоєнної Жовкви, де єврейська громада жила, торгувала, творила, навчала дітей, допомагала нужденним — і де згодом були встановлені межі гетто, колючий дріт, заборони, страх і смерть.

Кожна зупинка нашої екскурсії — це нагадування не лише про трагедію, але й про гідність, силу людського духу і пам'ять. Свідчення Зигмунда Ляйнера, спогади про його родину, про товаришів і сусідів — це голоси тих, кого вже немає, але які продовжують говорити до нас через його розповіді.

Сьогодні ми стоїмо на вулицях мирного міста, серед звичних пейзажів, що приховують у собі багатшарову пам'ять. І завершуючи цю екскурсію, ми не

ГО Освітній центр "Простір толерантності"

прощаємося — ми лише відкрили ще одну сторінку історії, яку важливо пам'ятати, аби ніколи не повторилися ті жахіття.

Нехай цей маршрут стане не лише подорожжю в минуле, а й заохоченням берегти людяність, гідність та співчуття — в кожному місті, у кожному домі, в кожному з нас.

Варіанти запитань для обговорення:

1. Що вас найбільше вразило під час цієї історичної прогулянки?
2. Чи зміниться ваше сприйняття міста Жовкви після почутого сьогодні?
3. Чому, на вашу думку, важливо пам'ятати про події Голокосту саме на місцевому рівні?
4. Які образи чи слова Зигмунта Ляйнера вам запам'яталися найбільше?
5. Що можемо зробити ми, як сучасні люди, аби такі трагедії більше не повторилися?
6. Як ви думаєте, чи достатньо сьогодні говорять про історію єврейської громади в Жовкві?
7. Якби ви могли поставити одне запитання самому Зигмунту Ляйнеру, що б це було?

Ці запитання можна використати у формі відкритої дискусії, анкетування або просто для внутрішніх рефлексій учасників.

Рекомендації для онлайн-формату**1. Структура онлайн-lwalk.**

Тривалість: 45–60 хв

Формат: Zoom/Google Meet/інші платформи

Учасники: учні 8–11 класів.

2. Елементи онлайн-екскурсії**Вступ (5–10 хв)**

- Привітання, пояснення мети заходу.
- Коротке відео або слайд-шоу про Жовкву та Зигмунда Ляйнера (можна створити в PowerPoint, Canva або Google Slides з музикою та голосовим супроводом).
- Визначення ключових понять: «Голокост», «Янівський табір», «гетто», «усна історія», «примусова праця».

ГО Освітній центр “Простір толерантності”

Основна частина (30–35 хв)

1. Відеосвідчення (5–10 хв)

- Показ фрагмента інтерв'ю Ляйнера із Фонду Шоа (за можливості, з титрами).
- Обговорення побаченого у малих групах або чаті: «Що вас вразило найбільше?».

2. Віртуальна прогулянка Жовквою (10–15 хв)

- Демонстрація карт Google Maps із позначенням трьох ключових зупинок.
- Додайте фото сучасного вигляду місць, історичні зображення й короткий коментар до кожного.
- Можна змонтувати відео-тур (навіть зняте на телефон), додавши закадровий голос.

3. Історичний контекст (10 хв)

- Презентація (слайди або живе пояснення вчителя) про гетто у Жовкві, долю єврейської громади міста.
- Можна залучити інтерактивну хронологію подій (TimelineJS або Prezi).

ЗАВЕРШЕННЯ (10–15 ХВ)

- Обговорення: «Чому важливо пам'ятати такі історії?».
- Завдання: написати короткий лист/повідомлення Ляйнеру, якби ви могли з ним поговорити.
- Підсумок та рефлексія. Обмін враженнями та думками.

ПОЛЕМІКА

РУБРИКА «ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО»

ОСЕРЕДКИ ТЕРОРУ. СТАЦІОНАРНІ ПІДРОЗДІЛИ ПОЛІЦІЇ БЕЗПЕКИ ТА СД У РАЙХСКОМІСАРІАТІ «УКРАЇНА»

Текст Тетяни Пастушенко — це рецензія на опубліковану в 2024 році у Німеччині книгу німецького історика Крістіана Шмітвількена «Осередки терору. Управління начальників поліції безпеки та СД у райхскомісаріаті “Україна”». Це короткий огляд структури і найбільш новаторських висновків книги, яка сьогодні є малодоступною читачам і читачкам з України. Книга містить раніше маловідому інформацію про структуру підрозділів поліції безпеки й служби безпеки під цивільним окупаційним режимом. Також автор пропонує нову децю несподівану періодизацію основних хвиль масових розстрілів євреїв у райхскомісаріаті «Україна», що відрізняється від раніше усталеної в історіографії Голокосту.

Коли влітку 2018 року молодий німецький дослідник Крістіан Шмітвількен звернувся до мене з проханням допомогти йому попрацювати в архівах Києва, я дуже здивувалася, почувши його тему — «Діяльність управління поліції безпеки та СД в райхскомісаріаті “Україна”» [1]. Окремі документи цієї каральної окупаційної структури трапляються в українських архівах, але це лише невеликі розрізнені фрагменти, які не створюють загальної картини. До того ж ризиковано було обирати таку тему для наукової кваліфікаційної роботи. І от у 2024 році я отримала від Крістіана Шмітвількена книгу «Осередки терору. Управління начальників поліції безпеки та СД у райхскомісаріаті “Україна”», яка вийшла після його успішно захищеної дисертації.

Дослідження присвячене реконструкції діяльності спеціальних підрозділів каральної системи Райху на території України, які стали важливим інструментом проведення нацистської окупаційної політики та масових убивств. Назву цих установ можна перекласти українською як «управління начальника поліції безпеки та служби безпеки» (німецькою *Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes*, скорочено *KdS*, надалі для зручності вживатимемо у тексті німецьку аббревіатуру).

Ці управління почали створюватися у грудні 1941 року, коли стабілізувався німецько-радянський фронт і стало зрозуміло, що гітлерівські плани «блискавичної війни» провалилися. *KdS* підпорядковувалися Головному управлінню імперської безпеки РСГА (*RSHA, Reichssicherheitshauptamt*) — відомству, в якому об'єдналися партійні і поліційні силові структури нацистської Німеччини. РСГА відіграло значну роль у здійсненні масового терору на окупованих територіях, особливо розстрілів та інших форм убивства євреїв безпосередньо у місцях проживання. Саме воно відповідало за створення й діяльність айнзацгруп (*Einsatzgruppe* — оперативна група) — мобільних підрозділів, сформованих переважно з числа колишніх поліцейських і співробітників служби безпеки (СД), які вчиняли масові вбивства безпосередньо у прифронтовій смузі німецьких армій. Персонал айнзацгруп став основою для формування цих управлінь *KdS* на окупованих радянських територіях. Важливо зазначити, що як айнзацгрупи, так і структури поліції безпеки та СД були незалежними у своїй оперативній діяльності від органів цивільної адміністрації та військових начальників на окупованих територіях.

Роль управлінь начальників поліції безпеки та служби безпеки як частини окупаційного апарату, який організовував терор, експлуатацію і масові вбивства місцевого населення, до цього часу була майже не досліджена. Українські науковці через проблематичність доступу до літератури й джерел у своїх працях зазвичай лише згадували ці окупаційні структури або в загальних рисах описували їхню діяльність у контексті подій Голокосту та інших каральних практик окупаційної влади [2]. Найбільше відома діяльність управління *KdS* у Києві в історії Бабиного Яру [3]. Українські історики переважно зосереджували увагу на вивченні злочинів. Однак самі злочинці залишалися абстрактними безликими

структурами та інституціями [4]. Для західної історіографії стаціонарні підрозділи поліції безпеки та СД все ще «знаходяться в тіні» історії айнзацгруп і масового вбивства європейських євреїв у таборах смерті.

Пропонована книга Крістіана Шмітвількена представляє реконструкцію різноманітної діяльності управлінь *KdS* на території України та Білорусі в адміністративних кордонах райхскомісаріату «Україна» (РКУ) і в часових рамках від створення РСГА та айнзацгруп до розформування підрозділів поліції безпеки та СД у 1944 році після відступу з території України. Важливу увагу дослідник приділив персоналу і вивченню практики окупації та масових убивств, яку застосовували *KdS*. На думку автора, «ці практики свідомо чи несвідомо керують людьми в їхніх діях. Це не ритуали, а скоріше рутини, звички, способи дій і звичаї, які засвоєні не лише окремими людьми, а й колективами» [5].

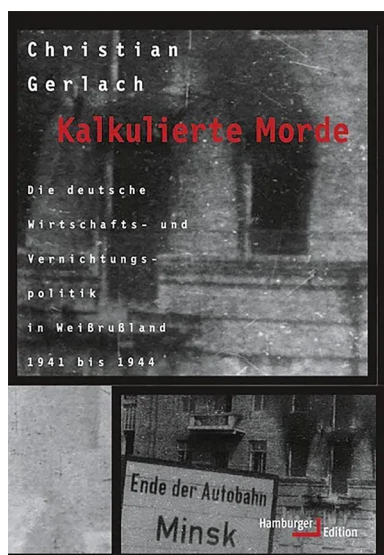
Зважаючи на фрагментарність джерел, автор залучив для дослідження документи із фондів 13 українських обласних і центральних архівів, матеріали архівів Білорусі та Російської Федерації (ГАРФ, РГВА). У Німеччині джерела про діяльність та персонал *KdS* зберігаються в фондах Федерального архіву в Берліні — це особові справи членів НСДАП. Документи у військовому

архіві у Фрайбурзі містять інформацію про співпрацю вермахту з *KdS*. Копії документів з управління *KdS* у Рівному знайшлися в архіві польського Інституту національної пам'яті, архіві меморіалу Яд Вашем в Єрусалимі та колишньому архіві Штазі в Берліні. Безумовно, основний матеріал, на якому базується дослідження, — це документи післявоєнних розслідувань і судових процесів у Західній Німеччині, які зберігаються в архіві Центрального відомства державних органів юстиції з розслідування націонал-соціалістичних злочинів у Людвігсбурзі [6].

Дослідження Крістіана Шмітвількена складається із двох частин і 10 розділів. У першій частині автор розглядає походження та інституційний розвиток поліції безпеки та СД від захоплення влади націонал-соціалістами в січні 1933 року до створення управлінь поліції безпеки та СД за зразком РСГА по всій окупованій Європі. Автор наголошує на послідовності політики нацистських лідерів і розглядає створення структур *KdS* як крок до повного об'єднання державної поліції та партійних СС, чого так і не вдалося реалізувати в самій нацистській Німеччині.

Особливий інтерес для українських дослідників має розділ 4, у якому представлена структура управлінь *KdS* на території України, процес формування особового складу та кар'єрні шляхи персоналу цих окупаційних підрозділів. На території райхскомісаріату «Україна» було створено п'ять управлінь *KdS* — у Рівному, Житомирі, Києві, Миколаєві та Дніпропетровську, — які відповідали кількості фактично діючих генеральних комісаріатів. Кожне управління мало свої філії (нім. *Außenstellen*). У *KdS* «Волинь-Поділля» окрім Рівного були ще відділення у Брест-Литовську, Пінську, Старокостянтиніві та Кам'янці-Подільському. *KdS* «Житомир» мав свої філії у Мозирі, Овручі, Бердичеві та Вінниці. До *KdS* «Київ» входили ще відділення у Білій Церкві, Умані, Лубнах та Полтаві. *KdS* «Миколаїв» мав свої філії у Херсоні й Кіровограді. У підпорядкуванні *KdS* «Дніпропетровськ» перебували підрозділи у Кривому Розі, Запоріжжі та Нікополі [7]. Очолював структуру поліції безпеки та СД у райхскомісаріаті «Україна» командувач поліції безпеки та служби безпеки (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, BdS*). З березня 1942 року до березня 1943 року цю посаду обіймав Макс Томас (*Max Thomas*), командир айнзацгрупи «Ц».

Персонал управлінь начальників поліції безпеки та СД складався з офіцерів гестапо, кримінальної поліції, а також членів служби безпеки та військ СС і таким чином відображав взаємозв'язок між нацистськими партійними спецслужбами й поліцією. Крім того, в управліннях працювали секретарками і друкарками жінки-німкені з Райху, а також етнічні німці та місцеві жителі, які служили перекладачами, слідчими й агентами кримінальної поліції або військовослужбовцями охоронних підрозділів поліції безпеки. З 1941 до 1944 року начальниками *KdS* у райхскомісаріаті «Україна» було 14 осіб. Оскільки книгу К. Шмітвількена складно купити в Україні, варто перелічити їхні прізвища для подальшого використання вітчизняними дослідниками. *KdS* «Волинь-Поділля» у різний час очолювали д-р Карл Пютц (*Dr. Karl Pütz*) і Бруно Мюллер (*Bruno Müller*); *KdS* «Житомир» — д-р Франц Разесбергер (*Dr. Franz Razesberger*),

Ернст Каусманн (*Ernst Kaußmann*), д-р Ернст Вайманн (*Dr. Ernst Weimann*), Ганс-Йоахім Бьоме (*Hans-Joachim Böhm*); *KdS* «Київ» — Еріх Ерлінгер (*Erich Ehrlinger*), Фріц Оллерманн (*Fritz Oellermann*); *KdS* «Миколаїв» — д-р Леопольд Шпанн (*Dr. Leopold Spann*) та Фрідріх Гегеншайдт (*Friedrich Hegenscheidt*); *KdS* «Дніпропетровськ» — Карл-Гюнтер Гуссманн (*Karl-Günther Hussmann*), Вільгельм Мульде (*Wilhelm Mulde*) та д-р Гельмут Шлірбах (*Dr. Helmut Schlierbach*). Восени 1943 року Фрідріх Калльбах (*Friedrich Kallbach*) обіймав посаду начальника поліції безпеки та СД одночасно в Житомирі й Миколаєві [8].

Кар'єрний шлях цих начальників у багатьох моментах був дуже схожим: 12 із них навчалися в університеті, де за винятком одного вивчали право, четверо отримали ступінь доктора наук. Половина з них приєдналася до нацистської партії або до одного з її воєнізованих формувань у молодому віці ще до 1933 року і тому вважалася старими партійцями. Перед початком війни всі вони обіймали різні керівні посади в поліції безпеки та апараті СД, а після початку бойових дій очолювали відділи РСГА чи керували айнзацгрупами в Польщі й Радянському Союзі. Частина із цих функціонерів обіймала посаду начальника *KdS* в Україні дуже короткий час. Ймовірно, причиною цього була необхідність отримати досвід у Східній Європі для подальшого просування кар'єрними сходами. Особи, призначені начальниками управлінь поліції безпеки та СД, усвідомлюючи це, бачили себе частиною довгострокового проекту і, відповідно, діяли радикально та безкомпромісно щодо місцевого населення.

У другій частині дослідження основна увага зосереджена на практичній діяльності управлінь поліції безпеки та СД. Автор детально описав, як *KdS* поводитися на місцях, які засоби використовували, як розставляли пріоритети у постійно мінливій реальності та які наслідки це мало. Вчений намагався поставити під сумнів і частково спростувати міф про всемогутню і всюдисущу поліцію безпеки та СД, особливо в питанні боротьби з рухом опору. Певною мірою йому це вдалося.

Найбільший 5-й розділ присвячений участі *KdS* у здійсненні Голокосту, вбивствах ромів, пацієнтів психіатричних лікарень. Дослідник представляє Голокост у РКУ як частину загальноєвропейського злочину і пов'язує вбивство євреїв в Україні та Білорусі з рішення-

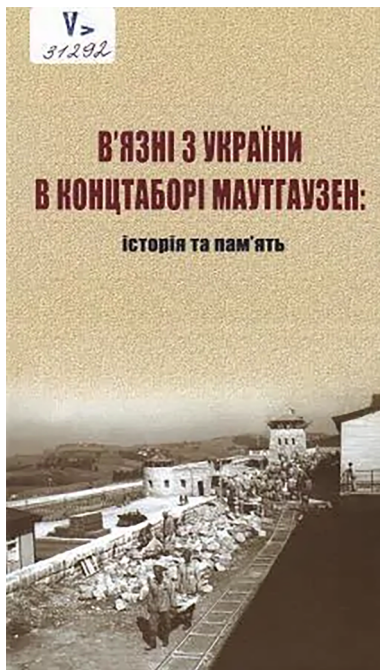

ми нацистського керівництва в Берліні й переслідуванням євреїв на інших територіях. Крістіан Шмітвількен дискутує з Крістіаном Герлахом [9] та Вєнді Лауєр [10] щодо особливостей подій в РКУ і робить висновок, що фундаментальне рішення про вбивство всіх євреїв у німецькій зоні окупації було ухвалене лише влітку 1942 року, після смерті Райнгарда Гейдріха. Початок нової хвилі масових розстрілів у райхскомісаріаті він пов'язує з візитом в Україну Генріха Гімmlера вже як очільника РСГА в липні 1942 року [11]. Гімmlер тоді побував у Житомирі і Вінниці й зустрічався з головнокомандувачем СС та поліції в Україні Прюцманом. Уже через кілька днів після візиту цього нацистського високопосадовця почалася ліквідація гетто та вбивства євреїв поблизу Рівного й інших населених пунктів генеральної округи «Волинь-Поділля», де вони ще залишалися після масових розстрілів 1941 року.

Загалом автор поділяє події Голокосту в РКУ на три етапи: перший — масові розстріли переважно чоловіків-євреїв улітку та восени 1941 року, які почалися ще до створення райхскомісаріату; другий — убивство ослаблених, старих і хворих євреїв, яких вважали непрацездатними; третій — убивство всіх євреїв та ліквідація гетто [12]. Останній етап дослідник проілюстрував на прикладі того, як співробітники філії *KdS* у Пінську протягом вересня-жовтня 1942 року вбили понад 30 тисяч євреїв у гетто Лахви, Луниця, Століна, Янова, Пінська та інших селах і містечках. Він детально описав, як поліція безпеки та СД методично вбили десятки тисяч людей упродовж короткого періоду часу і які засоби для цього використовувалися [13]. Разом з тим автор показав, хоча й не акцентував на цьому увагу, що цій технології масового вбивства можливо протистояти. Повстання в гетто Лахви є цьому яскравим прикладом.

Маловідомою є також інформація в дослідженні Шмітвількена про використання євреїв деякими функціонерами *KdS* як особистих домашніх слуг та сексуальних рабів. Такі приклади ще раз демонструють, що спрощені пояснення (на кшталт вродженого антисемітизму) є недостатніми для розуміння мотивів окремих злочинців.

Розділ 6 присвячений злочинам управлінь *KdS* проти радянських військовополонених й участі стаціонар-

них підрозділів поліції безпеки та СД у розстрілах «неприйнятних» полонених у таборах [14]. Автор не дає повної картини, але детально описує два випадки розстрілів у таборах в Дарниці та Бердичеві. До питання поводження з радянськими військовополоненими можна було б додати ще роль управлінь *KdS* у розшуку військовополонених-утікачів. Якраз більшість так званих трофейних документів в українських архівах є повідомленнями і списками розшуку радянських військовополонених.

До сьогодні сповнене багатьох міфів існування виправно-трудових таборів СД на території РКУ, які в українській історичній літературі часто називаються концтаборами або ж взагалі їхній статус і місце розташування залишаються неідентифікованими [15]. У розділі 7 йдеться про такі табори *KdS*, історію їхнього створення, функціонування та ліквідацію. Автор установив існування п'ятих таборів СД на території України: у Шубкові (*KdS* Рівне), на Сирці (*KdS* Київ), у Бердичеві (*KdS* Житомир), Ігрени (*KdS* Дніпропетровськ), Грейговому (*KdS* Миколаїв). Виправно-трудові табори створювалися і при цивільних адміністраціях — гебіткомісаріатах. У дослідженні наводиться приклад виправно-трудового табору в Козятині [16]. Також досить відома історія виправно-трудового табору в місті Бровари Київської області [17]. Дослідник висловлює припущення, чому в РКУ були створені саме виправно-трудові табори, а не концтабори. Система виправно-трудових таборів у Райху не підпорядковувалася господарсько-адміністративному управлінню (*WVHA*), тобто СС. Тож на окупованих територіях такі табори належали безпосередньо поліції безпеки та СД, які прагнули використовувати працю в'язнів для власних цілей. Під час відступу це розмежування зняли: в'язнів таборів *KdS* вивезли до концтаборів Райху [18]. Таким чином, виправно-трудові табори СД «служували не лише для здійснення терору, а й були засобом демонстрації влади, за допомогою чого поліція безпеки та СД консолідували й розширювали свої позиції в СС і поліцейському апараті» [19].

Окремий 8-й розділ присвячений боротьбі поліції безпеки та СД проти різних груп опору: (про)радянських партизан та обох крил Організації українських націоналістів, польського підпілля; уявних і справжніх кримінальних злочинців. Також у цьому розділі автор аналізує тему колаборації, створення й діяльності кримінальної поліції та охоронних підрозділів поліції безпеки [20]. На цю тему збереглося порівняно багато джерел — звітів стаціонарних підрозділів поліції безпеки та СД, у яких питанням «безпеки і порядку» приділяється багато уваги [21]. Цікавим видається спостереження автора про те, що учасників прорадянського руху опору нацисти іноді публічно страчували через повішення, щоб налякати послідовників. Українських націоналістів, навпаки, завжди вбивали таємно: розстрілювали в тюрмах *KdS* або вбивали у так званих газвагенах. Хоча незалежну Українську державу німецька сторона не допускала ні за яких умов, однак публічно заявляти про свою антиукраїнську позицію нацисти також не збиралися [22].

Розділ 9 розглядає діяльність поліції безпеки та СД проти двох впливових православних церков на території райхскомісаріату «Україна» — Української автономної православної церкви та Української автокефальної православної церкви. Основною метою німецьких спецслужб було втримати баланс, щоб жодна з церковних організацій не отримала перевагу в РКУ. Незважаючи на розгалужену мережу інформаторів і особисті контакти з ієрархами, управління поліції безпеки та СД все ж мало впливали на події, бо церковну політику визначав райхскомісар Еріх Кох.

Завершується дослідження К. Шмітвількена сюжетом про відступ підрозділів поліції безпеки та СД з території України (розділ 10) і нові злочини: вбивства в'язнів тюрм, сприяння «акції 1005», яка мала на меті знищити сліди масових розстрілів 1941 року.

Можливо, варто було б додати до цього дослідження ще одну важливу тему — результати повоєнних розслідувань злочинів поліції безпеки та СД, вчинених в Україні. Автор активно послуговується інформацією з протоколів допитів колишніх начальників та співробітників *KdS*, іншими матеріалами розслідувань, проте ніяким чином не підсумовує результати такої діяльності. Дослідник починає свою працю з питання справед-

ливості і належного вшанування пам'яті про жертв злочинів нацистів та розповіді історію могили колишнього начальника KdS «Волинь-Поділля» Карла Пютца. Місцева громада Занкт-Мергена (Південний Шварцвальд) упродовж 70 років доглядала за його похованням як за військовою могилою, і ніхто не поцікавився, що ця людина — військовий злочинець. Зрештою у 2015 році ім'я Пютца прибрали з надгробку, але тільки тому, що він покінчив життя самогубством навесні 1945 року. Проте, на мою думку, історія Еріха Ерлінгера, начальника KdS «Київ», вражає ще більше. Незважаючи на численні злочини та десятки років розслідувань і декілька судових процесів, він так і не був покараний. Тож важливе питання справедливості, яке порушує дослідження К. Шмітвількена, продовжує залишатися актуальним і незавершеним.

Потрібно відзначити хороший науковий апарат книги, ґрунтовні коментарі та посилання, іменний і географічний покажчик. Українського читача дещо може здивувати рішення автора використовувати тогочасні географічні назви — німецькі топоніми періоду РКУ, які базувалися переважно на російських назвах. Але для уникнення плутанини і тривалого процесу з'ясування сучасної назви того чи іншого населеного пункту, можливо, такий крок німецького дослідника можна виправдати. Загалом це важливе для вітчизняної історії дослідження добре було б видати українською мовою.

Посилання і примітки

1. Рецензія на книгу: Christian Schmittwilken. *Zentrales des Terrors. Die Dienststellen der Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD im Reichskommissariat Ukraine*. De Gruyter Oldenbourg, 2024. 304 S. ISBN 978-3-11-134326-6.

2. Гончаренко О. М., Куницький М. П., Лисенко О. Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. Київ : Інститут історії України, 2014. 151 с.

3. Нахманович Віталій. Бабин Яр як символ Голокосту та інших трагедій часів Другої світової війни. *Бабин Яр: історія і пам'ять* / за ред. В. Гриневича, П.-Р. Магочія. Київ : Дух і Літера, 2016. С. 67–108; Його ж. До питання про склад учасників каральних акцій в окупованому Києві (1941–1943). *Друга світова війна і доля народів України : матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.* Київ : Зовнішторгвидав, 2007. С. 227–262.

4. Новим дослідженням цієї теми є стаття Олени Лисенко про діяльність поліції безпеки та СД у Чернігівській області. Лисенко Олена. Структура та діяльність нацистських військово-поліційних органів влади на Чернігівщині в 1941–1943 рр. *Сторінки воєнної історії України*. 2025. Вип. 29. С. 125–144.

5. Пастушенко Тетяна. Злочини проти радянських військовополонених у роки Другої світової війни та переслідування нацистських злочинців у повоєнній Німеччині. *Сторінки воєнної історії України*. 2025. Вип. 29. С. 145–167.

6. Детальніше про ці повоєнні процеси у ФРН та архів у Людвігсбурзі можна прочитати: Пастушенко Тетяна. Злочини проти радянських військовополонених.

7. Schmittwilken Christian. *Zentrales des Terrors. Die Dienststellen der Kommandeure der Sicherheitspolizei und des SD im Reichskommissariat Ukraine*. De Gruyter Oldenbourg, 2024. S. 69.

8. Ibidem. S. 71–80.

9. Gerlach Christian. *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941–1944*. Hamburger Editions, 2000. 1231 s.

10. Лауер Венді. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / пер. з англ. Є. Ровного, С. Коломійця. Київ : Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.

11. Schmittwilken Christian. *Zentrales des Terrors*. S. 122–129.

12. Ibidem. S. 89–153.

13. Ibidem. S. 129–142.

14. Детальніше про це див.: Пастушенко Т. Селекція радянських військовополонених: між нацистською радикальною ідеологією і колоніальною ієрархізацією. *Сторінки воєнної історії України*. 2023. Вип. 26. С. 91–112.

15. Найбільш досліджена історія Сирецького табору, наприклад: Бірчак В., Пастушенко Т. Сирецький виправно-трудовий табір поліції безпеки та служби безпеки в Києві: джерелознавчий та історіографічний аналіз. *Сторінки воєнної історії України*. 2021. Вип. 24. С. 8–23; публікації на сайті «Бабин Яр: людина, влада, історія. Документи і матеріали».

16. Schmittwilken Christian. *Zentrales des Terrors*. S. 170–171.

17. Щербакова-Кайдан Раїса. Концтабір у Броварах. *Пам'ять заради майбутнього. Спогади*. Книга 2. Київ : Фенікс, 2006. С. 597.

18. Наприклад, див. про долю в'язнів Ігреського табору, т. зв. Дніпропетровський транспорт у концтаборі Маутгаузен: В'язні з України в концтаборі Маутгаузен: історія та пам'ять / упоряд.: Р. Берндл, М. Кальтенбруннер, Т. Пастушенко. Київ : Фенікс, 2019. 352 с. В'язнів Сирецького табору вивезли до концтаборів Гросс-Розен та Дахау.

19. Schmittwilken Christian. *Zentrales des Terrors*. S. 264.

20. Детальніше про воєнізовані підрозділи СД див.: Дерейко Іван. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2012. 173 с.

21. Частина цих звітів опублікована в Україні: Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / НАН України. Інститут історії України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Київ, 2012. С. 114–420; див. також «Донесення з окупованих східних територій» на сайті «Бабин Яр: людина, влада, історія. Документи і матеріали».

22. Schmittwilken Christian. *Zentrales des Terrors*. S. 215.

Літературна редакція Ольги Дячук.

У публікації використано світліни з відкритих джерел.

Цей текст є розширеною версією рецензії, яку опубліковано в: Український історичний журнал. 2025. № 5. С. 221–226.

Авторка: Тетяна Пастушенко,
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця
Інституту історії України НАН України

Джерело: Україна Модерна

ПОКЛИК: ОСМИСЛЮЮЧИ УКРАЇНСЬКЕ ЄВРЕЙСТВО. ПУБЛІЧНА ДИСКУСІЯ

10 квітня у межах проекту «Відерштанд. Супротив» — подкасту про українських євреїв та єврейок, що змінили світ, — Громадське радіо спільно з ЮНЕСКО провело публічну дискусію про багатонаправну історію взаємин українців і євреїв на території України, про взаємовплив культур, спільні травми, досвіди співжиття й розмежування, а також про те, як різні історичні епохи формували українське єврейство, його пам'ять, ідентичність та способи вплітання цієї спадщини в сучасний український контекст.

Спікером і спікеркою дискусії стали Анатолій Подольський, історик і директор Українського центру вивчення історії Голокосту, і Діана Ключко, мистецтвознавиця, есеїстка й публічна лекторка.

Модераторка дискусії — ведуча Громадського радіо Єлизавета Цареградська.

Громадське радіо публікує частину дискусії, повністю її слухайте за посиланням: <https://youtu.be/nwBkNCeOFE?si=LzQgh2EX9JX1mdi7>

Українські євреї: між дискусією про термін і реальністю спільної історії

Єлизавета Цареградська: Мені вкрай цінно розбиратися з тим, що ми маємо. Здається, що йдеться не стільки про дослідження історії, скільки про дослідження себе. Наприклад, мені нічого не відомо про своє єврейське коріння. Я не знаю, чи воно в мене є, — принаймні, це ніколи не артикулювалося в нашій родині. Але я все одно відчуваю потребу знати більше про те, що відбувалося в межах моєї країни і з людьми, які її творили. Без цього я якось не мислю і себе, бо розумію: так чи інакше я є наслідком множинних процесів у нашій країні. Це і про назву, і про цей поклик.

Але тут закладена доволі тригерна річ, яка може одразу зачепити уважного читача чи слухача. Це саме словосполучення «українські євреї». І це цікаво, тому що я мала кілька розмов із людьми, чия експертну думку дуже поважаю, і вони критикували це формулювання, вважаючи його не зовсім коректним. Мовляв, коли ми говоримо про політичну націю, про єдність і різноманіття, так висловлюватися недоречно.

Тож я хочу, зокрема, розібратися з цим терміном і зрозуміти, чому ми його використовуємо. Чи можемо говорити про це якось інакше. І найголовніше — дати ширшу картину того, що відбувалося з нами протягом дуже тривалого часу.

Відтак у мене просте, на перший погляд, запитання: українські євреї — це хто? Чи доречний цей термін? І чи можемо ми так «іншувати» людей, коли говоримо про нашу культуру, історію, традиції?

Анатолій Подольський: Насправді термінологія — це важлива річ в академічній науці. Ми маємо коректно

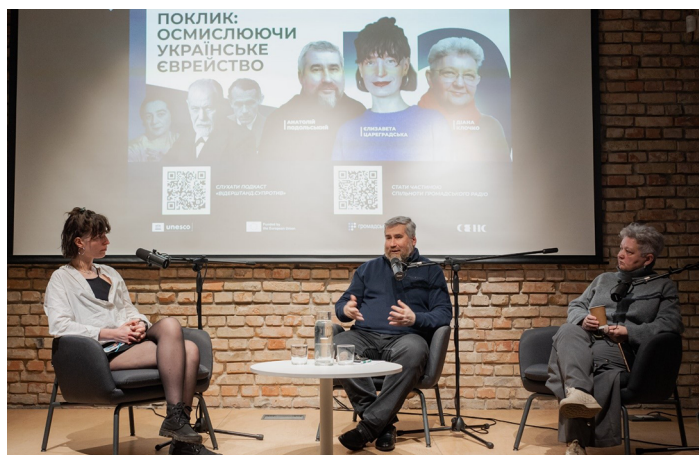
користуватися категоріальним апаратом. Для мене це словосполучення природне. За нього свого часу боролися, і я також був учасником.

Йдеться про початок 1990-х років, коли наші колеги з Петербурзького єврейського університету чи Московського інституту країн Азії та Африки казали: є польські євреї, німецькі, російські — це євреї Російської імперії чи Речі Посполитої тощо. А «українських євреїв» нібито не існує, адже Україна була поділена, розірвана.

Як писав Орест Субтельний, українці та євреї певною мірою схожі: обидва народи століттями були бездержавними, а євреї — ще й безтериторіальними. Якщо українці втратили державність на своїх землях, то євреї — і державу, і землю. Після розпаду ганебного СРСР це стало частиною боротьби за українську ідентичність. Тоді професор Мартен Феллер і професор Вольф Москович наголошували: все залежить від критеріїв. Якщо російські колеги виходять із державної належності, то ми — з критеріїв культури, взаємовпливу, спільного життя. А за цими критеріями очевидно, що існували українсько-єврейські взаємини. Євреї жили на півдні, сході, заході України поруч з українцями.

Важливо розуміти, що історично єврейський народ близько двох тисяч років існував без власної держави. Тому в релігійній традиції сформувалася ідея лояльності до держави проживання: «закон держави — мій закон». Це своєрідна подвійна лояльність у позитивному сенсі: інтеграція в суспільство більшості зі збереженням власної ідентичності. Тут важливий і термін «галут» — його часто помилково ототожнюють із діаспорою, але насправді це означає вигнання. У цих умовах потрібно було зберігати пам'ять і водночас інтегруватися.

Саме тому дослідники єврейських студій говорять про субетнічні групи — зокрема ашкеназі та сефарди.

Українські євреї належать до ашкеназької традиції. І якщо ми визнаємо польських чи німецьких євреїв, то логічно говорити і про українських.

У 1991–1992 роках українські, ізраїльські, європейські та американські історики обстоювали це розуміння. Адже ці люди жили разом, взаємодіяли, знали мови одне одного.

Сьогодні, в умовах війни Росії проти України, цей термін для мене також має значення стійкості та боротьби. Ми маємо його обстоювати.

Якщо ж говорити про сучасність, то в контексті політичної нації українці — це всі громадяни України: кримські татари, поляки, євреї, росіяни. Важлива не етнічність, а громадянська належність і спільні цінності.

У роки Голокосту людей знищували за походженням. Сьогодні російська агресія спрямована проти громадян України як політичної спільноти.

Показовий приклад — професор Максим Гон, який із першого дня повномасштабної війни на фронті. Він євреї за походженням, але сам каже: «Я тут не тому, що євреї. Я громадянин України і захищаю цінності, про які говорив студентам 30 років».

Коли його запитали про перспективи єврейської громади в Україні, він відповів: усе залежить від долі країни. Не буде країни — не буде й громади.

Тож сьогодні йдеться про спільну долю. Ворог атакує не етнічність, а громадянськість. І в цьому контексті українські євреї — це громадяни України, частина суспільства.

Українське мистецтво і єврейський внесок: освіта, модернізм, ідентичність

Єлизавета Цареградська: Для мене особисто було дуже важливо, щоб ми говорили і про мистецтво. Бо є історія, є факти, які ми фіксуємо й аналізуємо. А є те, що ми відчуваємо, — і це мистецтво. Його теж можна фіксувати: споглядати, читати, слухати.

Тому ми говоритимемо і про цей контекст. Дванадцять історій — це переважно люди, яких можна вписати в певні часові рамки: ХІХ — перша половина ХХ століття. Це той період, який здається найбільш «намацальним», — до якого ми можемо дотягнутися і який можемо більш-менш конкретно проаналізувати.

Але без розуміння загального контексту — зокрема, яким було мистецьке середовище цієї епохи — важко говорити про ширшу картину. Що ми можемо сказати про Україну в цьому сенсі?

Діана Ключко: Якщо говорити про другу половину ХІХ століття і мистецький контекст, важливо зазначити унікальність мистецької освіти на українських землях — хоча тоді її не називали українською.

В Одесі, згодом у Києві та Харкові з'явилися рисувальні школи. Кожна з них давала можливість навчатися і найбіднішим, і жінкам, і людям різних етнічних груп. Тобто не було обмежень — мистецтво було відкритим для всіх. Для Російської імперії це було небаченим, адже там існували численні заборони.

Саме в цих осередках — в Одесі, Києві, Харкові — євреї масово почали здобувати мистецьку освіту.

Це давало можливість змінити традиційні обмеження, зокрема заборону зображувати людину. У цих школах вони вчилися малювати фігуру, пейзаж, натюрморт — тобто опановували те, що раніше було недоступним.

Здобувши цю базу, вони їхали не лише до Петербурга чи Москви, як довго вважалося, а й до Відня, Мюнхена, Парижа. Тобто ці школи відкривали шлях на Захід — до центрів модернізму. І це було надзвичайно важливо: люди з містечок, сіл, навіть хуторів отримували шанс увійти в модерне мистецтво і ставали модерністами.

Другий момент. Ніде, окрім України, засновником національної академії мистецтв не був єврей. Ідеться про Абрама Маневича — професора і одного з фундаторів Української академії мистецтв.

Так само унікальною є історія братів Кричевських — синів єврея-вихреста, які стояли біля витоків українського модернізму і формування національного стилю.

Цей період дав багато імен. Наприклад, Леонід Пастернак, який виїхав з Одеси і жив у Лондоні. Або той самий Маневич, який зображував містечка, штетли, київські ландшафти, які інші художники не помічали. Він створив особливу візуальну оптику бачення міста.

Можна згадати й «одеських парижан» — художників, які поїхали до Парижа, а дехто повернувся, щоб рятувати культурну спадщину під час революції. Саме з цих зусиль згодом постали музеї.

Водночас ця історія не є однозначною. Наприклад, один із художників єврейського походження з України став офіційним портретистом спочатку Леніна, а потім Сталіна. Тобто мистецька освіта породила дуже різні траєкторії і результати.

Якщо говорити про ХХ століття, варто згадати імена жінок. Наприклад, Марігету Сельську (Райх) — єврейку з Коломиї, яка стала українською художницею. А також Ольгу Рапай-Маркіш, яка сама чітко ідентифікувала себе як українську мисткиню.

Це свідчить про те, що українська мистецька освіта кінця ХІХ — початку ХХ століття, яку довгий час недооцінювали, дала потужні результати.

У цій співпраці, у цьому навчанні, а згодом і в професорстві формувався новий тип мистецтва — європейський за своєю суттю. І, як це не парадоксально, значною мірою завдяки художникам єврейського походження, які творили українське мистецтво.

Українське мистецтво ХХ століття сьогодні неможливо уявити без єврейських художників і художниць.

Що таке «Культур-Ліга» і чому вона важлива сьогодні

Єлизавета Цареградська: Це дуже важливий момент, коли ми говоримо про цілісне, комплексне розуміння того часу — особливо з огляду на постійні перепони. Імперії постійно щось забороняли, радянська система теж жила заборонами.

Але попри це ми бачимо, як проростають ці паростки і як згодом вони розкриваються.

Я хочу перейти до явища, яке свого часу мене дуже здивувало, — «Культур-Ліги». По-перше, я про неї майже нічого не знала, і мене здивувало, чому ми не говоримо про це ширше — зважаючи і на імена, і на масштаб залучених людей. По-друге, мені здається, що сьогодні, коли ми бачимо різні форми спротиву й самоорганізації, досвід «Культур-Ліги» може бути для нас дуже показовим — своєрідною практичною моделлю.

Як би ви пояснили це явище?

Діана Клочко: Ви говорите про спротив, а я бачу це передусім як одне з явищ українського авангарду. Укра-

їнський авангард відрізняється від того, що зазвичай називають «російським авангардом», тим, що він існував у значно ширшому спектрі форм і жанрів.

Це не лише живопис. Це графіка, книжкова ілюстрація, плакат, дизайн — значно ширша палітра мистецьких практик. І «Культур-Ліга» якраз демонструє цю розширену рамку.

Для мене це важливе українське явище саме через цю багатовимірність. Люди, які виходили з традиційного світу штетла, раптом отримали можливість реалізовувати себе в різних формах — у живописі, графіці, фотографії, згодом у кіно.

Єлизавета Цареградська: От тут я і бачу певну революційність і спротив. Коли ти виходиш за межі, розширюєшся, заявляєш: «Я є», і починаєш говорити власним голосом.

Діана Клочко: І водночас — незважаючи на жанрові обмеження. Це завжди мене вражає.

Наче пружину довго стискали, а потім вона раптом розкрилася у вибух різноманіття. І це, на мій погляд, унікальне, саме українське явище. Тому для вас «Культур-Ліга» — це про спротив, а для мене — передусім про вільне волевиявлення. Люди творили, іноді навіть не до кінця усвідомлюючи масштаб того, що вони роблять.

Єлизавета Цареградська: Пане Анатолію, а як ви бачите «Культур-Лігу» — можливо, і в політичному вимірі? Яке місце вона посідає в цьому процесі?

Анатолій Подольський: Для мене як історика очевидно, що це не лише культурне явище. Йдеться про період після приходу до влади більшовиків. І в цих умовах євреї прагнули зберегти свою культурну, літературну, мистецьку самобутність — і це було надзвичайно важливо.

Те, про що говорила пані Діана щодо художників, стосується і ширшого кола митців — музикантів, письменників, діячів культури загалом. Це були українські митці єврейського походження, які творили в різних сферах.

Тому «Культур-Ліга» для мене — це очевидне поєднання культурного і політичного. І хоча цей період був відносно коротким — менш ніж десять років, приблизно з 1918 до 1924-го, — його значення велике.

Сьогодні сучасна єврейська спільнота України може звертатися до цього досвіду як до джерела витоків і прикладу того, як зберігати і розвивати культуру навіть у складних умовах.

Штетл, асиміляція і мистецтво: як формувалися єврейські досвіди в Україні

Єлизавета Цареградська: Для широкої аудиторії важливо зрозуміти, наскільки явища, як-от межа особистості — яка, думаю, більш-менш відома навіть тим, хто не глибоко занурений у тему, — і сам феномен штетлів, допомагають нам осмислити це питання. Ми постійно повертаємося до формулювання: жили разом чи поруч. То на що нам спиратися, коли ми про це міркуємо? Що в історичному контексті, у чомусь зафіксованому й відчутному, ми можемо сказати?

Анатолій Подольський: Якщо говорити про модерну історію XIX–XX століть, то бачимо дві паралельні тенденції. З одного боку, частина єврейської громади зберігає традиційний, ортодоксальний спосіб життя. З іншого — відбувається асиміляція під впливом епохи Просвітництва, зокрема Гаскалі, єврейського просвітницького руху, і виникає прагнення вийти за межі штетла.

Цікаво, що сам феномен штетла активно критикували єврейські інтелектуали. Про це писали, зокрема, Фелікс Кандель, Йосиф Телушкін та інші дослідники. Водночас після Голокосту, після знищення цього світу — спершу комуністами, а потім нацистами — з'являється протилежна тенденція: ностальгія й певна ідеалізація життя у штетлі.

Це були складні внутрішні процеси в єврейських родинах. Нове покоління часто прагнуло відійти від традицій, вийти за межі релігійного життя — Тори, Талмуду, хедерів, талмуд-тор. Це і є той конфлікт другої половини XIX — початку XX століття: частина людей залишалася в межах штетла, а молодь шукала шлях назовні.

Тобто феномен штетла одночасно і критикували, і намагалися подолати, але після його знищення виникла ностальгія за втраченим світом.

Єлизавета Цареградська: Чому я питаю про цю закритість чи відкритість, про можливість виходу і

право говорити своїм голосом? Бо це підводить до іншого питання — і тут я звертаюся до вас, пані Діано.

Чи доречно взагалі формулювання «єврейське мистецтво»? Якщо, скажімо, йдеться про картину на тему погромів — тут зрозуміло, ми маємо конкретний сюжет. Але якщо говорити про це як про категорію чи явище — як ви до цього ставитеся?

Діана Клочко: От ви згадали про погроми, а я одразу думаю про картину Миколи Пимоненка, який поїхав на Тернопільщину, щоб зафіксувати побиття камінням єврейської жінки. І тут постає питання: це чиє мистецтво? Українське? Єврейське? Як його визначити?

Саме це «маркування» — французьке мистецтво, німецьке, англійське — з'являється лише у XIX столітті, разом із формуванням великих музеїв і самої історії мистецтва як дисципліни. Тоді виникла потреба розподілити художників за національними школами. І ця логіка довго зберігалася.

Але XX століття показало, що це не працює так однозначно. Починається переосмислення. Наприклад, куди віднести Далі? До якої «категорії» його зарахувати? Або якщо він співпрацює з Діснеєм — це вже яке мистецтво?

Так само і з єврейськими художниками. Хто такий Модільяні? Він італійський єврей, але його зараховують

до французького мистецтва. І водночас його можна інтерпретувати зовсім по-іншому.

...Тобто все залежить від того, як суспільство працює з візуальним. Візуальне мистецтво створюють дуже різні люди, і категорії постійно змінюються. З'являються нові визначення та те, чого раніше не визнавали.

Це «наклеювання ярликів» — лише один зі способів узагальнення. Спочатку були державні категорії, потім національні, далі етнічні, психологічні тощо. І все це змінюється.

Тому це питання треба розглядати в динаміці. Для когось єврейське мистецтво існує як категорія, хтось із нею працює. Для когось — ні, бо є інші підходи: модернізм, постмодернізм.

Як на мене, сьогодні від жорстких категоризацій поступово відходять.

Публікація підготовлена в рамках партнерського проекту з ЮНЕСКО за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю Громадського радіо і не обов'язково відображає позицію ЮНЕСКО і Європейського Союзу.

Фото: Данило Павлов / Громадське радіо

Джерело: інформація Громадське радіо

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Українське суспільство і пам'ять про Голокост: виклики у часи війни : доповіді XIX круглого столу до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, м. Київ, 27 січня 2026 р. / упоряд. : А. Подольський. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2026. 96 с.

Із 2008 року Український центр вивчення історії Голокосту щорічно 27 січня у Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту проводить круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост», до участі в якому запрошує науковців, викладачів і студентів, представників урядових і неурядових організацій та міжнародних інституцій, а також представників дипломатичних місій і медіа. У цьому виданні зібрано доповіді, виголошені на XIX круглому столі за трьома основними напрямками дискусій: наукові дослідження історії Голокосту в Україні, викладання цієї проблематики та пам'ять про Голокост й інші геноциди в Україні та в європейському контексті. В роки повномасштабної російської війни проти України ми розглядаємо виклики у дослідженні та викладанні історії Голокосту, вшануванні пам'яті жертв Другої світової війни, які виникли в останній період внаслідок російської агресії.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Освітній семінар-школа «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять».
2. Освітні події.

3. Наукові події.
4. Полеміка.
5. Новини бібліотеки Центру.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kyiv.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kyiv.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова